

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ
POLİS AKADEMİYASI

KAFEDRA: «CİNAYƏT HÜQUQU»

MÜHAZİRƏ

MÖVZU № 14: «Cəzanın anlayışı məqsədi və növləri.»

Tərtib etdi “Cinayət hüququ kafedrasının baş müəllimi,
polis polkovniki, h.ü.f.d.

Rəsul Rüstəmov

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə edilib və bəyənilib.

Protokol № ____ « ____ » _____ 2016-cı il.

BAKI – 2016

Mövzu 14. Cəzanın anlayışı, məqsədi və növləri

P L A N:

GİRİŞ

1. Cəzanın anlayışı və əlamətləri
2. Cəzanın məqsədi
3. Cəzanın sisteminin anlayışı və əlamətləri
4. Cəzanın növləri

NƏTİCƏ

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. 2020
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Mad. 41-57. Bakı. 2020
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsininini Kommentariyası. Prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə Bakı, 2019
4. F.Y.Səməndərov «Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərslik. Bakı, 2019
5. E.M.Əfəndiyev Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Mənbəyi, şərhli, tətbiqi. I cild. Bakı, 2005.
6. AR Ali Məhkəməsi Plenumunun “Məhkəmələr tərəfindən cinayət cəzalarının təyin edilməsi təcrübəsi haqqında” 25 iyun 2005-ci il tarixli Qərarı
7. Н.И.Ветров Уголовное право. Общая часть. Москва, 2013
8. И.Я.Козаченко, З.А.Незнамов Уголовное право. Общая часть. Москва, 2009
9. Уголовное право. Общая часть. под.ред. А.И.Парога. Москва-2006.
10. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarları. Bakı, 2016.
11. Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов (отв.ред.-проф.И.Я. Козаченко, проф.З.А.Незнатова. М,2001.)
12. Курбанов Г.С. Применения Института обстадателств, устронийауших общественную апасност и противопасност дейания. Баку. 1991.
13. Баулин Й.В. Обстайателлства, исклйчайушийе преступност дейания. Харьков 1991.

GİRİŞ

Cəmiyyətin inkişafı, ictimai həyatda insan şəxsiyyətinin rolunun getdikcə artması, qəddarlıq və şərtlik kimi amillərin ictimai münasibətlərin tənzimində əsas vasitə rolunu oynamalıdır. Vahimə yaratmağın lüzumsuzluğuna inam yaratmış humanist baxışların geniş yayılmasını, cinayətkarlığa təsirin və təyin edilən cəzanın təsirinə humanistləşdirilməsinin zəruriliyinə xidmət etməlidir.

Humanist baxışların əsasları XVIII əsr böyük maarifçi mütəfəkkirlərdən Monteskye, Bakkeriya, Volter, Didro, Marat və ictimai fikrin başqa işıqlı dühalarının əsərlərində şərh edilmişdir. Onlar cinayətkarlığın bütün təsir sisteminin humanistləşdirilməsini, cəzanın mərhumiyyət tərəfinin (şərtliyinin) azaldılmasını irəli sürürdülər. Bunun üçün insanlar arasında bərabərliyi bərqərar etməyi, yoxsulluğu və hüquqsuzluğu aradan qaldırmaq, bütün sinfi imtiyazların ləğv edilməsini, insanların işlə təmin edilməsini vacib tədbirlər kimi irəli sürürdülər. Onların fikircə, belə tədbirlər cəmiyyətdə ahəngdarlıq yaradacaq cinayətkarlığın azalması və aradan qaldırılması üçün ən zəruri tədbirlər olacaqdır.

Marat «Cinayət qanunvericiliyi planı» adlı əsərində cinayət və cəzanı bu cür qeyd edirdi:

- a) cinayət qanunları xalqa çatdırılmalıdır (qanun elan edilməlidir).
- b) cinayətə görə cəzalandırmaqdan daha çox cinayətlərin qarşısının alınmasına üstünlük verilməlidir;
- v) cəzanın cinayətin ağırlığına uyğunluğu təmin edilməlidir;
- c) fərdi məsuliyyət–cəza cinayət törədənin ailə üzvlərinə, yaxın adamlarına şamil edilə bilməz;

Beləliklə, cəzanın təyini, məqsədi və növləri ictimai fikir tarixinin bütün dövrlərində aktual məsələlərdən olmuş və Respublikamızın Cinayət Məcəlləsinin III bölməsində təsbit edilməklə humanist prinsip daha çox üstünlük təşkil edir.

Bildiyimiz kimi, cinayət hüququnun qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də cinayət törədən şəxsə cəzanın tətbiq edilməli, onun şəxsi və əmlak xarakterli

mərhumyyətlərə məruz qalması və dövlət qarşısında cavabdeh olması ilə müəyyən edilir. Deməli, cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxs dövlət adından mühakimə edilir və onun barəsində cəza tətbiq edilir. Çünki törədilən kriminal əməl cinayət məsuliyyəti yaradan hüquqi fakt olduğu kimi cəza təyin etmənin də zəruri şərti olur. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə əsasən, məhkəmə cəza təyin edərkən cinayətin xarakterini və təhlükəlilik dərəcəni nəzərə almaqla cəzanı həddini müəyyən edir.

Cinayət qanununun düzgün tətbiqi üçün «Cəzanın anlayışı, məqsədi sistemi və növləri» institutunu diqqətlə araşdırmaq və öyrənmək eyni zamanda mövcud cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulan yeni cəza növləri və onların praktikada tətbiqi əsaslarını açıqlamaq lazımdır. Cəza növlərinin müəyyən məntiqi ardıcılıqla dözümlünü, sistemə daxil olan hər bir cəza növü sosial zərurətin tələblərindən yaranması və çıxarılması bir sözlə qanunda müəyyən olunmuş əsaslarla tətbiqi bu mövzunun müzakirə obyektidir.

Sual 1. Cinayət anlayışı və əlamətləri.

Cinayət hüququ ədəbiyyatında həmişə cinayət hüququ elminin klassik, antroloci və sosialoci məktəbləri-istiqlamətləri fərqləndirilir. Bu məktəblərin cinayət və cəza məsələləri ilə bağlı müxtəlif istiqamətdə və fərqli mövqeyləri olmuşdur. «Klassik» hüququ məktəbi isə bu məktəblər içərisində burcu cinayət hüququnun inikşafında əvəzsiz rol oynamışdır.

XVIII əsrin maarifçi-humanist istiqamətin yaradıcılarından biri Şarl Monteskyenin cinayət və cəza haqqında ən qiymətli fikirləri «Qanunun ruhu haqqında» məşhur əsərində verilmişdir. Burada cinayət hüququnun din sahəsində cinayət sayılan əməllərin dairəsinin məhdudlaşdırılmasını, təhlükəli fikrə və ya sözlərə görə deyil, ancaq insanın təhlükəli davranışına görə cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsini bir prinsip kimi qətiyyətlə irəli sürürdü. Eyni zamanda cinayətlə yanaşı cəza məsələlərinə də diqqət yetirdi. Onun fikrincə hər cür cinayətə görə müəyyən edilən cəza obyektiv zərurətdən irəli gəlməlidir. Cəzanın prinsipini zəruriliyi Monteskye tərəfindən daha inandırıcı surətdə əsaslandırılmışdır. Onun fikrincə, cinayət hüququnun prinsipləri insanın təbiətində və cəmiyyət həyatının təbii şərtindən doğur. Monteskye cinayət hüququ ilə bağlı aşağıdakı prinsipləri irəli sürmüşdür:

-cinayətkarlıqla mübarizəyə qanunun zəruriliyi deyil. Məsuliyyətin labüdlüyü kömək edə bilər;

-cəza cinayətin ağırlığına uyğun gəlməlidir;

-baxışlara və inamlara görə cinayət hüquqi təqibə yol verməməlidir; qanunu ancaq insanın zahiri aləmdə təzahür edən hərəkətinə görə cəzanın tətbiqinə yol verməlidir;

-cinayət və cəza vəzifəli şəxsin mülahizəsinə görə deyil, xalqa bəlli olan qanunla müəyyən edilməlidir.

Ç.Vekkeriya özünün «Cinayətlər və cəzalar haqqında» əsərində kriminallaşdırma məsələsini ictimai müqaviləyə əsasən həll edirdi. Eyni zamanda,

cinayətin qarşısının alınmasının başlıca yolunu xalqın maarifləndirilməsində görürdü onunu cinayət və cəza haqqında baxışları bir sıra bədi əsərlərində də öz əksini tapmışdır.

Klassik alman fəlsəfəsinin əsasını qoyan görkəmli nümayəndələrdən biri olan İ.Kantin cəza haqqında çox maraqlı ideyaları olmuşdu. O, özünün cəzaların imperativ təlimini işləyib hazırlamışdır. Onun fikrincə «cəza öz mahiyyətinə görə» cinayət törədən üçün, yaxud ümumiyyətlə, mülki cəmiyyət üçün, hər hansı başqa dəyər üçün təsir vasitəsi ola bilməz. Cəza cinayət törədənə tətbiq edilməlidir. Müəllifin fikrincə, müəyyən məqsədə nail olunmasında insandan vasitə kimi istifadə edilməməlidir.

Kanta görə cəzadan məhkum (onu islah etmək), yaxud da digər vətəndaşların (onların cinayətdən çəkəndirmək üçün təsir göstərmək xeyrinə istifadə etmək fikri yaranandan öncə şəxs (cinayət törədən) cəzaya məruz qalan şəxs kimi tanınır.

XIX əsrin ən görkəmli filosofu Anson Fyerbax özünün cinayət hüququ nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdı. Fyerbax cəza haqqında məsələyə münasibətdə Kanta nisbətən fərqli mövqedə dururdu. Onun fikrincə, cəza ümumxəbərdaredici məqsədə, cinayətkarlığın qarşısını almaq məqsədinə xidmət etməlidir.

Fyerbaxın cəza nəzəriyyəsi–mahiyət etibar ilə qorxutma, çəkəndirmə nəzəriyyəsinə söykənirdi. Onun fikrincə, qanunda təsbit olunan cəza hədəsi cinayət törətmək niyyətinə düşən şəxs psixoloji təsir göstərməli və beləliklə, baş verə biləcək cinayətin qarşısını almalıdır. Fyerbax törədilən cinayətə görə cəzanın tətbiqindən irəli gələn çəkəndirici təsire deyil, cinayət qanununu müəyyən növ cinayətin törədilməsinə görə nəzərdə tutduğu cəza hədəsinin çəkəndirici təsirinə üstünlük verirdi. Cəzanın ümumxəbərdaredici təsirini cinayət qanununda sadalanan cinayətlərə görə müəyyən cəza sanksiyalarının vətəndaşlarda yaratdığı ümumi vahimə təsiri ilə əlaqələndirirdi.

Beləliklə, cinayət hüququ ədəbiyyatında maarifçi və klassik cinayət-hüquqi baxışların cinayət və cəza institutununun təkmilləşməsində çox böyük xidmətləri olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının əvvəlki cinayət qanunundan fərqli olaraq, qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 41-ci maddəsində cəzanını anlayışı verilmişdir. Belə ki, CM-nin 41.1-ci maddəsinə əsasən, cəza cinayət törətməkdə təqsirli hesab edilən şəxsə tətbiq olunan və həmin şəxs barəsində cinayət qanunu ilə müəyyən edilən mərhumiyyətlər yaradılmasından və ya onun hüququ və azadlıqlarının, məhdudlaşdırılmasından ibarət olmaqla, məhkəmə hökmü ilə təyin edilən cinayət-hüquqi xarakterli tədbirdir.

Tərifdən göründüyü kimi, cəza cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxs barəsində tətbiq edilir. Burada törədilən cinayət şəxsin məsuliyyətinin və tətbiq edilən cəzanın əsası olur və hüquqi fakt kimi çıxış edir. Şəxs qanunla cinayət sayılan əməli həyatda törətməkdə təqsirli olur, belə əmələ ya qəsdən, yaxud da ehtiyatsızlıqla yol verir çünki, şəxsin hərəkət və ya hərəkətsizliyi qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törədirsə və bu qanunda nəzərdə tutulan zərərli nəticələrə gətirib çıxarırsa, cinayət xarakterli əməldir, şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir və cəzalandırılır.

Cinayətə görə tətbiq edilən cəza fərdi xarakter daşıyır. Qeyd etdiyimiz kimi, cəza əməlin törədilməsində təqsirli olan şəxsə tətbiq edilən digər təsir tədbirləri cinayət cəzası hesab edilmir. Məhz, bu baxımdan qanunverici cinayət cəzasını Azərbaycan Respublikası CM-nin digər maddələrində nəzərdə tutulan tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər və tibbi xarakterli məcburi tədbirlərdən fərqləndirir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, cinayət qanununda nəzərdə tutulmayan və törədilmiş cinayətə görə məhkəmə tərəfindən təyin olunmayan hər hansı dövlət məcburiyyət tədbiri cinayət cəzası hesab oluna bilməz.

Cinayətə görə tətbiq edilən cəza başqa hüquq sahələrində tətbiq edilən tənbehlərin (həm xarakterinə, həm də hüquqi nəticələrinə görə) özünün daha şərtliliyi ilə seçilir. Cinayətə görə tətbiq edilən cəza növlərinin dairəsi başqa hüquq sahələrində hüquqi məsuliyyətə görə tətbiq edilən tənbehlərin növlərinin dairəsindən daha genişdir. Cinayət törədən şəxsin əməli ilə bağlı olan ictimai-təhlükəlilik, qeyri-hüquqilik başqa növ hüquq pozuntularını uyğun

əlamətlərindən fərqlənir. Çünki, cinayət hüququnun digər hüquq sahələrindən fərqi onun tənzim etdiyi ictimai münasibətlərin xarakterinə görədir.

Cinayət sayılan əməllərin dairəsi qanunla dövlət ali hakimiyyət orqanları tərəfindən müəyyən edilir. Bununla dövlət cəza tətbiq etmək hədəsi altında cəmiyyət üzvlərinin müəyyən hissəsini arzu olunan hüquqlarda davranışı tənzim etməyə səy edir. Əks təqdirdə isə cinayətə görə qanunla müəyyən edilən sanksiya (cəza) dövlət adından ancaq məhkəmə orqanları tərəfindən tətbiq inzibati komissiyalar, polis və maliyyə orqanları, habelə, məhkəmə və s. orqanlar tərəfindən ancaq öz adlarından həyata keçirilər.

Deməli, cinayət qanununda nəzərdə tutulmayan və törədilmiş cinayətə görə məhkəmə tərəfindən təyin olunmayan hər hansı dövlət məcburiyyət tədbiri cinayət cəzası hesab oluna bilməz. Bununla belə, cinayət cəzası törədilmiş cinayətin hüquqi nəticəsi olmaqla cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulan hallarda və hədlərdə təqsirkara qarşı yönəldilir və bu zaman sırf fərdi xarakter daşımaqla, onun ailə üzvlərinin və yaxud yaxın adamlarının hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb ola bilməz.

Ayrı-ayrı cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edərkən, qanunverici CM-nin 41-ci maddəsində təsbit edilmiş cəzanın məqsədindən çıxış etməli, həmin cəzanın yalnız cinayət törətmiş şəxsə məhkəmənin hökmü ilə tətbiq edilməsi qaydasında əməl etməlidir. Qanun tətbiq edən isə öz növbəsində cəzanı təyin edilməsi və icrası zamanı onun təbiəti və məqsədi haqqında müddəaları rəhbər tutmalıdır.

Cinayətə görə cəzanın tətbiqi ilə eyni vaxtda məhkum və onun əməli dövlət adından pislənir, məhkum Azərbaycan dövləti adından mühakimə edilir.

Eyni zamanda, cəzanın icrasını həyata keçirən orqanlar və müəssisələr məhkəmələr tərəfindən təyin edilən cəzanın sosial ədalətin bərpasına, məhkumun islah edilməsi və həm məhkumlar, həm də başqa şəxslər tərəfindən eyni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq üçün zəruri şərait yaratmasına yönəlməsi mövqeyindən çıxış etməlidirlər.

Digər hüquq pozuntularına görə tətbiq edilən tənbehlə, şəxs və onun törətdiyi hüquq pozuntusu dövlət adından pislənilmir.

Cinayətə görə tətbiq edilən cəza başqa hüquq pozuntularına görə də fərqlənir. Burada yalnız mülki-hüquqi sanksiyanın tətbiqi bir qədər cəzanın tətbiqi ilə bağlı olan prosessual qaydaya bənzəyir. Mülki-hüquqi sanksiya qətnamə formasında prosessual aktla tətbiq edilir. Hökm dövlət adından məhkəmə tərəfindən tətbiq edilən cinayət cəzasının məzmunu cəza-icra qanunvericiliyi ilə konkretləşdirilir.

Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcra Məcəlləsinin 2.3-cü maddəsi cəza-icra qanunvericiliyinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş cəzaların icrasını ümumi müddələri və prinsiplərini, digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirləri, məhkumlara islah edilmə vasitələrinin tətbiqini, cəzaların icrası və çəkilməsi və şərtlərin, məhkumların hüquqi vəziyyətini, cəzanı icra edən müəssisə və orqanların fəaliyyət qaydasını, məhkumların islah edilməsində müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının (Ədliyyə Nazirliyi və intizam xarakterli hərbi hissədə cəza növünə aid-hissədə Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi həyata keçirir) digər müəssisə, idarə və təşkilatların, ictimai birliklərin və vətəndaşların iştirakını, məhkumların cəza çəkməkdən azad edilməsi və cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərə yardım edilməsi qaydalarını müəyyənləşdirir.

Cəza törədilən cinayətə görə tənbehdür. Tənbeh cəzanın verdiyi maddi, mənəvi və fiziki mərhumiyyətləri ifadə edir, cəzanın mahiyyətini və s. əks etdirir. Cəza cinayət törətməkdə təqsirli hesab edilən şəxs barəsində tətbiq olunur. Bu onunla izah edilir ki, qəsd və ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayət şəxsin məsuliyyətinin və tətbiq edilən cəzanın əsası olur və hüquqi fakt kimi çıxış edir. Belə ki, tətbiq edilən cəzalar, onların xarakteri həmişə dövlətin siyasi quruluşundan, habelə, şəxsiyyətin cəmiyyətdəki, dövlətdəki mövqeyindən asılıdır. Cəzanın tarixi ilə tanışlıq göstərir ki, bütün dövrlərdə və əksər dövlətlərdə insanın həyatı, bədəni, bədən üzvləri, əmlakı, azadlığı, ləyaqəti və s. cəzanın predmeti olmuşdur. Öldürmə, bədənə xəsarət yetirmə, döymə, çarmıxa çəkmə, qovma,

əmlakdan məhrum etmə, şərəf və ləyaqəti təhqir etmə və s. cəzanın predmeti kimi çıxış etmişdir.

Ümumiyyətlə, XVIII əsrdən başlayaraq, klassik hüquq məktəbinin, habelə, cinayət hüququna dair meydana gələn digər mütərəqqi təlimlərin təsiri altında ayrı-ayrı dövlətlərdə cinayət qanunvericiliyinə aid keçirilən islahatlarda cəzanın predmetinə daha çox qeyri-əşya xarakterli üsürlər-xüsusən, mənəfi üsürlər daxil edilmişdir.

Deməli cəzanın tətbiqinə əsasən predmet məhkumun fiziki, yaxud da mənəvi varlığının olması məsələsi cinayətin, habelə, cinayəti doğuran halların təbiətindən asılı olaraq həll edilməlidir, əgər insanın vücudu idarə olunandırsa, alətdirsə, cinayətin determinantları fiziki varlıqla deyil, fərdin deformasiyaya uğramış sosial proqramı ilə şəxsiyyətlə (bağlıdırsa, belə halda cəza ilə bağlı zərəri şəxsin fiziki varlığına yetirmək lüzumsuz olur.

Tənbeh bu və ya başqa cəza növü üçün xarakterik olan məhrumiyyətdir, kəmiyyət və keyfiyyət müəyyənliyinə malikdir. Hər bir cəza növününü keyfiyyət tərəfi onunu məhrumiyyətinin xarakteri ilə müəyyən edilir. Məsələn, azadlıqdan məhrum etmə-məhkumu cəmiyyətdən təcrid etməklə, islah-əmək müəssisələrində məcburi qaydada məhkum etmədə. Cərimə-hökümlə müəyyən edilən məbləğlə pulun dövlət nəfinə keçirilməsində və s. ifadə olunur.

Konkret cəza növünün müəyyən etdiyi tənbehin kəmiyyət tərəfi məhrumiyyətin qanunla yol verilən həddlərində ifadə olunur. Belə ki, qanunla azadlıqdan məhrum etmə 3 aydan 15 ilə qədər müddətə təyin edilir.

Cəzanın tənbeh üsürü həmişə məlum, sabit kəmiyyət deyildir. Cinayətlər haqqında tətbiq edilən cəzaların cinayətlərin ağırlığına uyğunluğu haqqında respublikanın vətəndaşlarının hüquq düşüncəsində baş verən dəyişiklikdən, vətəndaşların hüquq mədəniyyətini vəziyyətindən, eləcə də dövlətin ictimai-siyasi vəziyyətindən asılı olaraq cəzanı tənbeh elementi zaman keçdikcə yumşaldılmalı və onun tətbiqinə qənaət edilməlidir.

Ç.Bekkeriyanın fikrincə, cinayətkarlıqla mübarizəyə qanunun şərtliyi deyil, məsuliyyətin labüdlüyü kömək edə bilər. Eyni zamanda cinayət hüququnun təsir tədbirlərinə qənaət prinsipi olmaqla, ancaq cinayət hüququ üçün xarakterikdir.

Əzabsız izzirabsız cəza yoxdur, cəzanın mərhumiyyətə düçar etmək xüsusiyyətindən istifadə etməklə, onun məqsədlərinə nail olunur.

Tənbehsiz cəza insanlar tərəfindən ədalətli tədbir kimi qəbul edilə bilməzdi, eləcə də, məhkəmə tərəfindən cəmiyyətin mənafeyi üçün cinayəti törədəni islah etmək üçün təyin edilən cəzanın tərbiyəvi funksiyasına nail olmaq mümkün olmazdı. Axı, Cinayət məəcəlləsi insanların təhlükəsizliyini təmin edir. Humanizm prinsipinə əsasən, cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilən və digər cinayət hüquqi xarakterli tədbirlər cismani əzab vermək və ya insan ləyaqətini alçaltmaq məqsədi dayışa bilməz.

Cəza məhkumluq yaradır. Məhkumluq törədilən cinayətə görə hər hansı cəzaya məhkum edilən şəxsin hüquqi vəziyyətidir. Məhkumluq təyin edilən cəzanı nəzərdə tutan hökmün qüavvəyə minməsi ilə başlayır.

Məhkumluq törədilən cinayətə görə çəkilən cəzanı hüquqi nəticəsi olub, şəxsin üzərinə cinayət-hüquqi və digər ümumi xarakterli müəyyən məhdudiyətlərin qoyulması ilə bağlıdır. Çünki, qanunçuluq prinsipinə uyğun olaraq məhkumluğun hüquqi əhəmiyyətini və onun ödənilməsinin və götürülməsinin cinayət-hüquqi nəticələrini müəyyən edir.

Cəza dövlət məcburiyyət tədbirlərinin nisbətən şərt formalarındandır. Lakin, cəza ilə bağlı məcburiyyətin imkanları məhduddur. Cinayətkarlıqla mübarizədə cinayətkarlığın qarşısının alınmasına üstün yer verilir. Cinayətkarlığın qarşısının alınması probleminə, sosial proseslərin tənzim olunmasının bir sahəsi, sosial idarəetmənin bir növü kimi baxılır. Cinayətləri doğuran səbəblərin neytrallaşdırılmasına yönələn siyasi, iqtisadi, təsərrüfat təşkilat və mədəni-tərbiyəvi tədbirlər mühüm əhəmiyyət verir.

Cinayətkarlığın real vəziyyəti 2 növ amillərdən—cinayətkarlığı doğuran kriminogen və cinayətlərin törədilməsinə mane olan antikriminogen hallardan asılıdır. Antikriminogen hallar sırasına həm də cəza daxildir.

Cinayət törətmiş şəxs haqqında məhkəmənin ittiham hökmünün qanuni qüvvəyə minməsi adından başlayan məhkumluq cəzanın çəkildiyi bütün müddəti, həmçinin onun çəkilməsindən sonra Azərbaycan Respublikası CM-nin 83 və 92-ci maddələrində müəyyən edilmiş müddətləri əhatə etməklə, şəxs üçün bir sıra arzuolunmaz nəticələr doğurur.

Qanunla müəyyən olunmuş qaydada məhkumluq ödənildikdə və ya götürüldükdə, qeyd olunan arzuolunmaz hüquqi nəticələr aradan qalxır.

Beləliklə, cinayətkarlıqla mübarizədə əsas diqqət sosial-iqtisadi, siyasi və ideoloji təsir tədbirlərinə verilməli, həmin tədbirlər gözənilən nəticəni vermədikdə, yalnız bundan sonra son tədbir kimi cinayət-hüquqi təsir tədbirləri tətbiq edilməlidir.

Məcburiyyətlə bağlı olmayan inandırma tədbirləri uğurlu olmadıqda, dövlət məcburiyyət tədbirlərindən, eləcə də, cəzadan istifadə edir. İnandırma və məcburiyyət cəmiyyətdə müstəqil təsir metodudur və bir-birinə qarşı durmur onlar bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədirlər. İnandırma metodu öz nəticəsini vermədikdə, məcburiyyətə istinad edilir. Məcburiyyət azlıq barəsində tətbiq edilən tədbirdir və çoxduğun inamına əsaslanır. Burada məcburiyyətdən inandırmaya nail olmağın vasitəsi kimi istifadə edilir.

Cinayətlərə qarışı mübarizədə həyata keçirilən cəza siyasətinin 2 istiqaməti fərqləndirilir. Birinci, ağır cinayət törədənlərə və residivistlərə daha sərt cəzalar təyin edilir. İkinci, ictimai-təhlükə törətmyən cinayətləri edən şəxslərə azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan cəza növlərinin tətbiqinə azadlıqdan məhrum etmə geniş yer verilir.

Şərh edilənlər əsasında cəza üçün xarakterik olan aşağıdakı əlamətləri fərqləndirmək olar:

- cəza cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxs barəsində tətbiq edilir;
- cəza dövlət adından məhkəmənin hökümü ilə tətbiq edilir;
- cəza törədilən cinayətə görə tənbehdır;
- cəza məhkumluq yaradır;
- cəza dövlət məcburiyyət tədbiridir.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində cəzanın məqsədi ilə bağlı bir sox filosofların fərqli mövqeləri olmuşdur. Bəziləri onun tətbiqini sosial ədalətin bərpası, bir çoxları isə onun tam əksini iddia edirlər.

Hegel İ. Kantın ardınca cəzanın ümumi və xüsusi xəbərdarlıq məqsədini inkar edirdi. Hegelə görə cəza ədalətliyin təzahürüdür. Cəzaya belə münasibət onun humanist mahiyyəti ilə bağlı idi. Hegelə görə, başqasını öldürən özünü öldürür, başqasının əmlakını oğurlayvan belə miqyasda özünə ziyan yetirir. Cəza cinayəti aradan qaldırır. Cinayət özünün keyfiyyət və kəmiyyət tərəfinə malik olduğundan, onun inkarı üçün inkaredən də ona adekvat həcmdə olmalıdır. Konkret cinayətlərə görə adekvat olan cəza növlərinin seçilməsi məsələsinə Hegel müəyyən cətinliklərlə üzləşmişdir.

Hegelin fikrincə, dövlətin cəzalandırmaq səlahiyyəti cəzanın vahimə, yaxud islah etmək məqsədilə deyil, pozulan hüququn bərpasının zəruriliyi ilə bağlı olub, ədalətin və cəzanın tətbiqinin ləbüdlüyündən irəli gəlir.

Beləliklə, Hegel cəzanın cinayətə görə əvəz kimi tətbiq edilməsini, Kntdan fərqli olaraq, cəza ilə cinayət arasında maddi bərabərlik kimi qəbul etmirdi. Hegel cinayətlə cəza arasında bərabərlik prinsipini, onların dəyərinə verilən qiymətin adekvat olmasında görürdü. Buna görə də oğurluq cinayətdən mülkiyyət ziyan çəksə də, təqsirkara azadlıqdan mərhumetmə cəzası tətbiq etməklə- şəxsin azadlığına zərər yetirilməsi törədilən cinayətə görə adekvat olan əvəz sayırdı. Burada müəllifin fikrincə, törədilən cinayətə tətbiq edilən cəza arasında daxili dəyərlərinə görə kəmiyyət bərabərliyinə nail olunur.

Hegelin fikrincə, dövlət cəzanını, tətbiqindən müəyyən praktiki faydaya malik məqsədə yönələn vəzifələrin həllinə say etməməlidir. Cəzanın mahiyyəti və mənası pozulmuş hüququn bərpası və onun yenidən inkişafa yönəldilməsi ilə bağlı olmalıdır.

Bakkeriya, Qovard, Kant, Feyerbax kimi şəxsiyyətlərin və onların ardıcıllarının tədqiqatlarından irəli gələn müddəalar əsasında cinayət hüququnda klassik məktəb təlimi formalaşmış və cinayət hüquq nəzəriyyəsinin təkmilləşməsinə böyük töhvələr vermişdir. Xüsusən, Fransanın 1810-cu il Cinayət Məcəlləsinin

prinsipləri və institutları məhz klassik hüquq məktəbinin ideya və müddəaları zəmnində formulə edilmişdir.

«Klassik» məktəbin əsas müddəalarına aşağıdakılar aiddir:

-cəmiyyət cəzanı gücləndirməklə, cinayətin «cazibədarlığını» gözdən salır.

Bu yolla insanları cinayət törətməkdən çəkindirir;

-qanunvericinin peşəkarlığı və onun humanizmi cəza «nə qədər çox şərtləşdirilərsə, bir o qədər də yaxşı olar» prinsipi üzrə deyil. Cəza «cinayətin cazibədarlığını gözdən salmaq üçün nə qədər lazımdırsa, bir o qədər şərtləşdirilməlidir» prinsipi üzrə həyata keçirilməlidir;

-insan iradə azadlığına malikdir və cinayət onun azad seçiminin nəticəsidir, insan mənəvi azadlığa malik olduğundan, mövcud davranış variantları içərisində yamanlıqla bağlı davranışı seçdiyindən cəzalanmalıdır;

-qanunda nəzərdə tutulmayan cəza tətbiq edilə bilməz;

-cinayət yoxdursa. cəza da yoxdur, ağır cəzanın tətbiqi cinayətin qarşısını almaq demək deyil;

-heç bir cinayət cəzasız qalmamalıdır, bir sözlə, şəxsə cəzasızlıq təəssüratı yaratmamaq üçün cavabdehliyi mövcud olmamalıdır;

-cəza ümumi və xüsusi xəbərdaredici məqsədə xidmət etməlidir;

-cəza şəxsə, onun «təhlükəli vəziyyətinə» görə deyil, cinayət əməlinə görə tətbiq edilməlidir;

-törədilən əməlin obyektiv və subyektiv əlamətlərini nəzərdə tutan cinayət tərkibinin yaranması məsuliyyətin əsası ola bilər.

-təqsir törədilən ictimai–təhlükəli əmələ qəsd və ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibətdən ibarətdir

-cinayətlər və cəzalar diferensasiya edilir.

Təsadüfə deyildir ki, qeyd edilən məktəbin irəli sürdüyü müddəa və prinsiplər öz zəmanəsinin qabaqcıl elmi nailiyyətlərini əsaslandırır və o, bu gün də yaşayır, dünyanın əksər ölkələrində cinayətkarlığa qarşı mübarizədə başlıca təsir sistemi kimi qalmaqdadır.

Beləliklə, cəzanın məqsədi ictimai fikir tarixinin bütün dövrlərində böyük cəza sahiblərini düşürən məsələlərdən olmuşdur. Cəza və onun məqsədilə bağlı, yüzdən artıq hüquqi təlimlər olmuşdur. Bu təlimlər içərisində ikisini xüsusilə qeyd etmək olar:

1. cəzaya dair mütləq nəzəriyyə

2. nisbi cəza nəzəriyyəsi

Öz növbəsində, nisbi nəzəriyyəsini də 3 qrupa ayırmaq olar;

a) ümumi xəbərdarlıq nəzəriyyəsi;

b) xüsusi xəbərdarlıq nəzəriyyəsi;

v) qarışıq nəzəriyyə

Cəzaya dair mütləq nəzəriyyənin tərəfdarlarının fikrincə, cəzanın məqsədi mütləq. mücərrəd ideyadır. Bu nəzəriyyəyə görə, cəza törədilən cinayətə görə əvəz çıxmaqdan kənar heç bir faydalı məqsəd izləmir.

Cəza cinayətə görə, cinayət törədən barəsində tətbiq edilən qisasdır. cəzaya dair işlər mütləq nəzəriyyələr, istərsə də, nisbi nəzəriyyələr dövlətin cinayətə görə cəzalandırmaq hüququnu etiraf edir, əsaslandırır.

Mütləq cəza nəzəriyyəsi dövlətin cəza tətbiq etmək hüququnu şərtsiz qəbul edir. Dövlətin belə hüququ və ya insan fəvqündə duran ictimai qanunlara, yaxud da insanın təbii (maddi və mənəvi) xüsusiyyətlərinə görə əsaslandırır.

Teoloci nəzəriyyəyə görə, cinayət etmək günah işlətməkdir. Cəzanın məqsədi onun tətbiqi ilə belə günahı «yumağa» nail olmaqdır. Maddi əvəz çıxma nəzəriyyəsini İ.Kant, dialektik əvəz çıxma nəzəriyyəsini F.Hengel inkişaf etdirmiş və bunlar bütövlükdə XIX əsrdə cəza ilə bağlı fəlsəfi və hüquqi baxışların inkişafına mühüm təsir göstərmişdir.

Yuxarıda adalırı çəkilən nəzəriyyələri birtərəfli hesab edən bir çox kriminalistlər «qarışıq» cəza nəzəriyyəsi mövqeyindən çıxış edirlər. XIX əsrdən başlayaraq, zəmanəmizə qədər əksər kriminalistlər cəzanın integrativ xarakterli məqsəd izlədiyini qeyd edirlər. Buna da cinayət hüquq nəzəriyyəsində «qarışıq» cəza nəzəriyyəsi adı verilmişdir.

Respublikanın qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsinin 41-ci maddəsində cəzanın məqsədi təsbit edilmişdir. Qanunun bu norması ilə tanışlıq göstərir ki, cəzanın məqsədi qarışıq cəza nəzəriyyəsinə əsasən müəyyən edilmişdir. Məcəllənin 41-ci maddəsi cəzanın aşağıdakı məqsədlərini müəyyən edir:

1) sosial ədaləti bərqərar etmək;

2) məhkumu islah etmək;

3) məhkum tərəfindən, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq.

1) Sosial ədalətin bərpası-cinayətlə pozulan şəxsi, ictimai və dövlət mənafeyinin bərpasını nəzərdə tutur. Cinayət Məcəlləsinin 8-ci maddəsində təsbit olunmuş ədalət prinsipinin müəyyən etdiyi tələblərlə yanaşı, həm də cinayətlə pozulan, ziyan çəkən sosial mənafelərin bərpa olunmasıdır. Cəzanın sosial ədalətin bərpa olunması məqsədi-bir tərəfdən zərərçəkən barəsində ədalətin bərqərar olunmasını, digər tərəfdən cinayət törədən şəxsə ədalətli cəza təyin edilməsini nəzərdə tutması kimi izah edən mövqe də mövcuddur.

Vurulan maddi ziyan cərimə ilə, islah işi növündə cəzanın icrası zamanı, əmək haqqından tutmalarla aradan qaldırır. Cinayətlə yetirilən fiziki zərəri tam aradan qaldırmaq mümkün olmasa da, təyin edilən azadlıqdan məhrumetmə növündə cəzanın çəkilməsi, zərərçəkənin müalicəsi, öldürülən şəxsin dəyəri ilə bağlı xərclərin ödənilməsi və s. törədilən cinayətin zərərçəkənə yetirdiyi ziyanın qismən kompensasiya edilməsi xüsusiyyəti ikmi qiymətləndirilə bilər.

Beləliklə, ədalətlik prinsipi təkcə cəzanın cinayətin ağırlığına deyil, həm də cəzanın cinayət törədənin şəxsiyyətinin təhlükəliliyinə, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran həllərə uyğun olmasına tələb edir (mad.8.1..58.3).

Cəzanın cinayətin ağırlığına uyğun olması tələbi təkcə cəzanın fərdiləşdirilməsilə və cəzanın təyin edilməsilə başa çatmır. Bu həm də cinayətlərə görə qoyulan tələbdir. Başqa sözlə, mövcud sanksiya cinayətin ağırlığına adkevat olmalıdır.

Sosial ədalətin bərpası kimi cəzanın məqsədi:

a) cinayətin şəxsiyyətə, cəmiyyətə və dövlətə vurduğu ziyanını optimal konsepsiyası

b) cəzanın cinayətin ağırlığına, təqsirkarın şəxsiyyətinin təhlükəliliyinə, cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallara uyğunluğunu;

v) ikiqat cəzalandırmağın qadağan edilməsini;

ç) cəzanın tətbiqində insan ləyaqətinin alçaldılmasını əzab və işgəncə verməsini nəzərdə tutur.

2) məhkumu islah etmək, onun tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq, cəzanın xüsusi xəbərdaredici məqsədi sayılır.

Məhkumu islah etmək onu yeni cinayətlər törətməkdən çəkindirə bilən zərərli sosial-psixoloji meyillərdən, kriminogen xüsusiyyətlərdən azad etməyi nəzərdə tutur. Cəmiyyətə zidd meyillərin neytrallaşmasına nail olunması məhkumun yenidən «ictimailləşdirilməsinin» birinci mərhələsi sayıla bilər. Yenidən tərbiyə məhkumun şəxsiyyətinin daha dərinə əsaslı dəyişdirilməsinə nail olmağı, onda cəmiyyət tərəfindən bəyənən və cəmiyyət üçün faydalı olan yeni baxışların və prinsiplərin püxtələşməsinə müəyyən edir.

Cinayətkarlıqla mübarizədə cəzanın çoxillik tətbiqi təcrübəsi yenidən tərbiyələndirilməsi məqsədinə nail olunması reallıqdan uzaq məsələdir. Bununla əlaqədar olaraq Respublikada qəbul edilən yeni cinayət qanunvericiliyi «yenidən tərbiyə etməni» cəzanın məqsədləri sırasına daxil etmir (mad. 41.2)

Cəzanın təyini və onun icrası ilə bağlı zəruri və keyfiyyətləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi—bir tərəfdən cəzanı ümumi və xüsusi xəbərdarlığını təmin edir, digər tərəfdən cinayətkarın yenidən tərbiyə edilməsinə və onların düzgün əmək və həyat yoluna qayıtmasına qayğı göstərilməsini nəzərdə tutur.

Cəzanın ümumi və xüsusi xəbərdarlıq məqsədləri fərqləndirilir.

Xüsusi xəbərdarlıq-məhkumun özünə qarşı törədilir və ona təsir etməklə, yenidən cinayət törətməsinin qarşısını alır. Cəza tətbiq etməklə, məhkumun islah edilməsi, müəyyən məhdudiyətlər tətbiq edilməsi yolu ilə onun yeni cinayət törətməsi imkanlarının aradan qaldırılması onda vahimə yaradılması və s. kimi fiziki və psixoloji amillər xüsusi xəbərdarlıq mexanizminin elementləri kimi çıxış

edir. Cəzanın xüsusi xəbərdarlıq məqsədinə o vaxt nail olunur ki, məhkum yeni cinayət törətmir.

Vahimə cəzanın məzmununa daxil olan tənbehlə bağlı məhdudiyətlər yaradır. Yenidən cəzalanmaq və tənbeh tədbirlərinə məruz qalmaq qorxusu məhkumu yenidən cinayət törətməkdən çəkindirir. Məsələn, azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza bir tərəfdən məhkumu cəmiyyətdən təcrid etməklə, digər tərəfdən isə onu recm qaydalarına çəkindirir, vəzifə və ya peşə ilə bağlı cinayətə yol verən şəxs barəsində müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə növündə cəzanın tətbiqi ilə belə məhkumların yenidən vəzifə ilə, yaxud da peşə ilə bağlı kriminal fəaliyyətlə məşğul olmaq imkanları aradan qaldırılır. Lakin, xüsusi xəbərdarlıq mexanizminin elementi kimi vahimə yaratmağın effekti uzunmüddətli deyildir. Çünki, ən ağır recm qaydalarına, digər daha sərt məhdudiyətlərə zaman keçdikcə vərdiş yaranır, adaptasiya gedir. Məhkumun nəzərində təcrid onlar adiləşir. Buna görə də, məhkumların tərbiyə edilməsinə üstünlük verilir. Xüsusən, azadlıqdan məhrum edilən məhkumlar barəsində islah-əmək təsir tədbirlərinin, habelə digər tərbiyəvi xarakterli tədbirlərin (əmək tərbiyəsi, siyasi tərbiyə, ümumtəhsil və peşə-texniki təhsil) tətbiqinə geniş yer verilir. Burada, cəzanın icrası ilə bağlı olan recm qaydalarının tərbiyə vasitəsi kimi əhəmiyyətini də inkar etmək olmaz.

Azadlıqdan məhrum etmə cəza tətbiqi kimi tək cəmiyyəti məhkumların yeni qəsdlərindən qorumağa xidmət etmir, həm də məhkumları müəyyən edilən davranış qaydalarına qəbul etməyə yönəldir. Onlarda intizam vərdişləri yaradır, qanunlara və birgə yaşayış qaydalarına hörmət tərbiyə edir.

Beləliklə, vahimə yaratma-bu cəza hədəsi ilə məhkumu yeni cinayət törətməkdən çəkindirmək məqsədilə onun şüuruna və iradəsinə təsir göstərməni, tərbiyə etmək-məhkumun şəxsiyyətini püxtələşdirmək, yaxud da dəyişdirmək məqsədyönlü təsir göstərməni nəzərdə tutur.

Cəzanın tətbiqi ilə bağlı xüsusi xəbərdarlıq tədbirləri cəza çəkildikdən sonra da öz təsirini məhkumluq vasitəsilə davam etdirir. Məhkumluq faktı yenidən cinayət törədəcəyi təbirdə məhkum üçün daha arzuolunmaz nəticələr

yaranaçağına dair potensial hədəni nəzərdə tutur. Buna görə də məhkumluq cəzanını əlaməti ilə, özünün potensial hədəsi ilə şəxsə cinayətdən çəkəndirməsi təsir göstərir və cəzanını xüsusi xəbərdarlıq məqsədinə xidmət edir.

Cəzanın ümumi xəbərdarlıq məqsədi konkret şəxsə, yəni cinayətkara cəza təyin etməklə cəmiyyətin cinayətə meyilli, sərbətsiz üzvlərinə təsir göstərməklə, onları cinayətdən çəkəndirməyi nəzərdə tutur. Bu təsirin səmərəliliyi xeyli dərəcədə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin forma və üsullarından (açıq, səyyar məhkəmə proseslərinin keçirilməsi, həmin proseslərin kütləvi informasiya vasitələri ilə yayılması, və s.) asılıdır.

Deməli, törədilən cinayətə görə cəzanın təyini faktının qeyri sabit şəxslərə təsiri ilə onları cinayətdən çəkəndirmək cəzanını ümumi xəbərdarlıq məqsədini təşkil edir. Tətbiq edilən cəzanın mümkünlüyü digər şəxslərin cinayətdən çəkəndirməsini mümkün hesab edir.

Cinayət hüququ hədə cəzanın tətbiqi ilə əyani olaraq özünü biruzə verir. Tətbiq edilməyən ən sərt sanksiya belə özünün xəbərdaredici mənasını itirir. Buna görə də, cəzanını ümumi xəbərdaredici məqsədinə nail olmaq üçün cinayət qanununun tətbiqi ilə bağlı ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə, ittihamedicini hökmün çıxarılmasına mühüm əhəmiyyət verilir. Məhkəmə iclaslarının açıq keçirilməsi, cəzanın icrasının faktiki təmin edilməsi vətəndaşların cinayətə görə tətbiq edilən cəzanın reallığın dərk edilməsinə kömək edir.

Hələ vaxtilə Ç.Bekkeriya qeyd edirdi ki, cəza şərt olsa da, həmişə tətbiq edilməyən cəza ilə müqafisədə, daha yumşaq və labüd tətbiq edilməsinə inam olan cəza daha güclü təəssürat yaradır.

Yalnız baş verən cinayətləri müntəzəm aşkar etməklə və cinayət törədən şəxslərin məsuliyyətdən yayınmasına imkan verməklə, hər bir halda cəzanını labüd tətbiqinə nail olmaqla, cəmiyyətin sərbətsiz üzvlərində cinayətə görə məsuliyyətin labüdlüyünə inam yaradıla bilər.

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində cəzanını ümumxəbərdarlıq baxımından kimlərə çəkəndirici təsir göstərməsinə dair müxtəlif fikirlər vardır. Əksər müəlliflər

tərəfindən cəzanın ümumxəbərdarlıq təsiri bütün cəmiyyət üzvlərinə deyil, ancaq sosial-psixoloji baxımdan qeyri-sabit sayılan şəxslərə qarşı yönəldiyi qeyd edilir.

Vətəndaşların tam əksəriyyətinin cəmiyyətdə arzu olunan parametrlərdə davranışı, onların şüurluğuna və könüllülyünə əsaslanır. Cəmiyyət üçün faydalı olan əməklə məşğul olan, birgəyaşayış qaydalarına hörmət edən, mənəvi prinsipləri dərin inama çevirən şəxslərin cinayət qanunlarının təsiri altında tərbiyə edilməsi lüzumsuz iş olardı.

Xüsusi xəbərdarlığa cəzanın faktiki təsiri ilə nail olunur. Ümumi xəbərdarlıq isə ancaq potensial formada məcburiyyət elementini nəzərdə tutur və bununla davranışa təsir göstərir. Cəzanın xüsusi xəbərdarlıq funksiyası həyata keçirildikdə, məhkum cəzanın təzyiqini öz üzərində hiss edir. Məhkuma islah əmək təsiri, habelə, tərbiyəvi təsir göstərilir. Belə təsirlər məhkumun yeni cinayət törətməkdən çəkindirir. Cəzanın ümumi xəbərdarlığı vətəndaşların subyektiv hüquqlarına toxunmur, onların hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırmır, lakin şüura, iradəyə və emosiyaya təsir edərək, şəxsi yayınan hərəkətlərdən, eləcə də, cinayətdən çəkindirir. Buna görə də, ümumi xəbərdarlığın effekti təkcə hüquqi problemlərdən deyil, həm də xeyli dərəcədə sosial-psixoloji problemlərdən asılıdır.

Cəzanın xüsusi xəbərdarlıq məqsədinin həyata keçirilməsi səviyyəsi residiv cinayətlərin vəziyyətilə xarakterizə olunduğu halda, əvvəllər məhkum edilməyən şəxslər tərəfindən cinayətlərin ümumi sayı da cəzanın ümumi xəbərdaredici məqsədinə nail olmasının göstəricisi sayılır.

Cəza təyini fəaliyyətində cəzanın xüsusi və ümumi xəbərdaredici məqsədi vəhdətdə nəzərə alınır. Yeni törədilən cinayətə görə təyin edilən cəza, cəzanını həm xüsusi, həm də ümumi xəbərdaredici məqsədlərinə nail olunmasını təmin etməlidir.

Bununla belə, cinayətkarlıqla mübarizədə cəzanın xüsusi xəbərdaredici məqsədinin ön plana çəkilməsinə üstünlük verilməlidir. Bu heç də cəzanını ümumi xəbərdaredici məqsədidən imtina etmə kimi qiymətləndirilməməlidir.

Cəzanın ümum xəbərdaredici məqsədinin effektivliyi, xeyli dərəcədə onun xüsusi xəbərdaredici məqsədinə nail olmasından asılıdır. Buna görə cəzanını hər iki məqsədinin nisbətini nəzərə almaqla, onun xüsusi xəbərdaredici məqsədinə

üstünlüyün verilməsi cəzanın sisteminin, habelə CM-in Xüsusi hissəsinin maddələrinin sanksiyalarının təkmilləşdirilməsini zəruri edir.

Sual 2. Cəzanın sisteminin anlayışı və əlamətləri

Cəzanın sistemi-cinayət qanununda müəyyən edilmiş və müəyyən qaydada düzülmüş cəza növlərinin qəti siyahısıdır.

Sistemə daxil olan hər bir cəza növü sosial zərurətin tələblərindən doğur. Müəyyən əməllərə cinayət-hüquqi qadağanın qorunmasını zəruri edən amillər, eyni dərəcədə belə əməllərin törədilməsinə görə cəza növlərinin seçilməsinə də təsir göstərir. Çünki cinayət-hüquqi münasibətlər yalnız cinayət hüquq normalarının tətbiqi ilə əlaqdar olaraq meydana gəlir. «Cinayət hüquq normaları müəyyən hərəkətdən və ya hərəkətsizlikdən çəkindirir. Daha doğrusu, hər cür ictimai təhlükəli əməl edilməsini cəza təhdidi ilə qadağan edir. Həmin əməllərə görə cəza təyini və onun hansı növünə aid edilməsi cəzanın sistemində nəzərdə tutulur.

Sosial şəraitin dəyişməsi yeni cəza növlərinin müəyyən edilməsinə, əvvəllər uğurla tətbiq edilən bu və ya digər cəza növünün ləğv edilməsinə, yaxud da onun məzmununun dəyişdirilməsinə əsas ola bilər, deməli, cəzanın sisteminin müəyyən məntiq ardıcılıqla düzülüşü sosial hadisələrin inkişafı meyilləri ilə sıx bağlıdır.

Beləliklə, cəzanın sistemi həmişə məlum və dəyişməz kateqoriya deyildir. Azərbaycan Respublikasının 1927,1960 və Azərbaycan 30 dekabr 1999-cu il tarixli Qanunu ilə 1 sentyabr 2000-ci il tarixdə qüvvəyə minən Cinayət Məcəlləsində cəzanın sisteminin müəyyən edən maddələri müqafisə etməklə buna asanlıqla əmin olmaq olar. Belə ki, Respublikanın 1927-ci il Cinayət Məcəlləsinin 22-ci maddəsində cəzanın sistemində nəzərdə tutulan, «ölkədən qoma», zəhmətkeşlərin düşməni elan etmə və s. bu kimi cəza növləri o dövrün mövcud ictimai siyasi şəraiti ilə bağlı olmuşdur. Lakin ikinci məcəllənin qəbulundan sonra keçən 30 il müddət ərzində, bölgədə ictimai-siyasi şərait dəyişdiyindən 1960-cı ildə yeni cinayət

məcəlləsi qəbul edilərkən yuxarıda qeyd edilən cəza növləri cəzanın sisteminə daxil edilmişdir. Ən nəhayət 1999-cu ildə Respublikanı yeni Cinayət Məcəlləsi qəbul edilərkən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş normalarına və prinsiplərinə əsaslanaraq cəzanın sisteminə ciddi dəyişikliklər edilmişdir.

Eləcədə sosial şəraitin dəyişdirilməsi ölüm cəzası növündə cəzanın effektiv tətbiq edilməsinə zəruri təminatın olmaması, qeyd olunan cəza növü qüvvədə olan cinayət qanunundan, ümumiyyətlə cəzanın sistemindən çıxarılmasını zəruri etmişdir.

Dövlət məcburiyyətinin kəskin forması olmaqla cəza və onun sistemi həm də müəyyən sabitliyə malik olmalıdır. Bunsuz cinayətkarlıq mübarizədə istər cəzanın sisteminin, istərsə də bu sistemə daxil olan ayrı-ayrı cəza növlərinin effektiv olub-olmamasını onların nəyə qədər olduğunu müəyyən etmək olmazdı. Cinayətkarlıqla mübarizə təcrübəsi uzun müddət sınaqdan çıxmış vasitələrin tətbiqini tələb edir. Cəzanın sistemi eyni vaxtda inkişafda olmalı, təkmilləşdirilməlidir. Bu da cinayətkarlıqla mübarizə tədbirlərinin müntəzəm təkmilləşdirilməsi vəzifəsindən irəli gəlir. Cəzanın sistemi anlayışı ilk növbədə sistemin ümumi elmi anlayışına əsaslanmalıdır.

Sistem anlayışı biri-biri ilə qarışılıqlı əlaqədə və asılılıqda olan müəyyən tamı yaradan zəruri və keyfiyyətləndirici elementlər çoxluğunu nəzərdə tutur. Sistem üçün onu yaradan sistemlərin qarışılıqlı əlaqələri yanaşı, belə elementlərin yaratdığı başla (sistemlə) xarici mühit arasında daimi rabitə yaranır və belə qarışılıqlı münasibətdə sistem öz varlığını ifadə edir. Onun bu varlığını ifadəsi yalnız cinayət qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Çünki Cinayət Məcəlləsinin qanunçuluq prinsipinə əsasən əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) cinayət sayılması və həmin əmələ görə cəza və digər cinayət hüquqi xarakterli tədbirlər cinayət qanunilə müəyyən edilməlidir. Deməli sistem anlayışı üçün xarakterik olan əlamətlər baxımından qeyd etmək lazımdır ki, cəzanın sistemində funksional fəaliyyəti təmin edilir. Belə ki, cinayət qanunçuluq analogiya üzrə yol verilmir. beləliklə, cəzanın sistemi bir-biri ilə qarışılıqlı əlaqədə olan müəyyən funksiyaya

malik, ağırlığına görə qanunla müəyyən funksiyaya malik, ağırlığına görə qanunla müəyyən edilmiş qaydada düzülmüş cəza növlərinin qəti siyahısıdır.

Cəzanın sistemi anlayışı bir sıra mühüm əlamətləri xarakterizə olunur:

-cəzanın sisteminə daxil olan cəza növləri arasında qarışıqlı əlaqə mövcuddur;

-cəzanın sistemi sosial mahiyyətin neqativ hallarını neytrallaşdırır, cinayətkarlığa təsir göstərir;

-cəzanın sistemi qanunla müəyyən edilən cəza növlərinin qəti siyahısıdır;

-cəzanın növü, həddi, tətbiqi əsasları və qaydaları ancaq qanunda göstərilir;

Cəzanın sistemi anlayışını xarakterizə edən bu əlamətlər aşağıdakı şərtlərlə müəyyən edilir.

-cinayət qanununun tətbiqi ilə bağlı hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti ancaq qanuna əsaslanır və qanunu əsasında həyata keçirilir.

-əməlin cinayət sayılması və belə əməli törədən şəxsin təqsirli hesab edilməsi və onun barəsində cəzanın tətbiqinə ancaq qanunu əsasında yol verilir.

-şəxsin törətdiyi əməl cinayətdirsə, belə əməli etməkdə şəxsin təqsirli olduğu sübut edilərsə ona ancaq edilən cinayətə görə məsuliyyət müəyyən edən maddənin sanksiyası hüququnda cəza təyin edilir.

-CM-nin Xüsusi hissəsinin konkret növündən olan cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən maddələrin sanksilərə 42-ci maddənin cəzalar sistemində göstərilən cəza növlərinə müəyyən edilir. Törədilən cinayətə görə cəza təyin edilərkən CM-nin 42-ci maddəsində sadalanan cəzaların istənilən növü təyin oluna bilməz. Məhkəmə ancaq təqsirkarın əməlinin tövsif edildiyi maddənin sanksiyasında göstərilən cəza növləri tətbiq etməyə haqlıdır. Cəzanın sistemi yüngül cəza növlərindən ağır cəza növlərinə doğru istiqamətdə düzülüşlə müəyyən edilmişdir. Cəza növlərinin belə qaydada düzülüşünün praktika üçün əhəmiyyəti vardır. Məhkəmə, cinayət qanununda nəzərdə tutulan cəzadan başqa cəza növünü təyin edərkən qanunvericiliklə ağırlığına görə cəzanın sistemində hər cür növünün müəyyən edilən yerini nəzərə alır.

Cəza növlərinin, onların müddətləri və tətbiq edilmə qaydaları ilə birgə qanunda müəyyən edilməsi, məhkum olunanlara cəza təyin edilməsi və bu cəzanın fərdiləşməsi prosesi zamanı cinayət hüququnun əsas prinsiplərinin realizə edilməsində mühüm rol oynayır. Cəzaların qəti siyahısının əhəmiyyəti bundadır ki, məhkəmə məhkum olunan qədər siyahıda göstərilməmiş cəzanı təyin edə bilirlər. Azərbaycan Respublikasının cinayət qanuvericiliyinə əsasən, cinayət məsuliyyətini müəyyən edən və cinayət törətmiş şəxsin cəzalandırılmasının nəzərdə tutan qanunlara yalnız məcəlləyə daxil olduqdan sonra tətbiq edilə bilər. Belə ki, törədildiyi zaman cinayət sayılmayan əmələ görə heç kəs cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna və cəzalandırıla bilməz.

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, cəza sistemi cinayət cəzasının əsas müasir prinsiplərini, ilk növbədə qanunçuluq və humanizm prinsiplərini, habelə müasir dövrdə cinayətkarlıqla müdairizədən hüquqi tədbirlərin şərtləşdirilməsi və təhlükəli cinayətlər barəsində azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar məcburiyyət tədbirləri dairəsinin konkretləşdirilməsi və tətbiqi ilə müəyyən edilir.

Cinayət qanunu ciddiliyinə, xarakterinə və məhkuma təsir göstərmə xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif olan cəza növlərini nəzərdə tutur. Belə ki, cəza növlərinin müxtəlifliyi məhkəməyə, törədilmiş cinayətin ağırlığını, cinayəti törətmiş şəxsin təhlükəliliyininəzərə almaq və məhkuma ədalətli cəza və onun islah olunmasına, habelə sosial ədalətin bərpa edilməsinə üynilə yeni cinayətlərin qarşısının alınmasına maksimum kömək edə biləcəyi cəza təyin etmək imkanı verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yəni Cinayət məcələləsinin əvvəlki cəzadan sistemin ağır cəzanı az ağır cəzaya keçmək üzərində qurulması prinsipindən imtina etmişdir. Yeni prinsip az ciddi cəzalardan daha ciddi cəzalara yəni ən ədalətli cəza növünün sisteminə əsaslanır. Deməli, az, ciddi cəzanı təyin etmək mümkün olmadığı halda kimin konkret hallarını və müqəssirin şəxsiyyəti haqqında məlumatları nəzərə alımaqla məhkəmə daha ağır cəza növünü seçir. Bu heç də o demək deyil ki, bu prinsip hakimləri istər-istəməz daha ciddi cəzanı seçməyə istiqamətləndirir əksinə, ədalətli ilk prinsipinə əsasən cinayət törətmiş şəxs

haqqında tətbiq edilən cəza və ya digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər, ədalətli olmalıdır. belə ki, cinayətin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, onun törədilməsi hallarının və cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır.

Cəzanın siteminə daxil olan cəza növləri müəyyən əlamətlər üzrə təsnif edilə bilər. Hər şeydən əvvəl belə təsnif praktiki əhəmiyyət kəsb edir və ayrı-ayrı cəza növlərinin düzgün tətbiq edilməsinə kömək edir. Cəza növləri tətbiqi qaydalarına görə, tətbiq edildiyi subyektlərin dairəsinə görə müddətli olub olmamasını, habelə məhkuma islah əmək tərbiyə təsiri göstərməsi əlamətinə görə təsnif edilə bilər.

Subyektlərin dairəsinə görə cəza tətbiqi ümumi və xüsusi cəza növlərinə görə təsnif edilə bilər. Ümumi cəza növləri cinayət törətməkdə təqsirli olan hər bir şəxs barəsində tətbiq edilə bilər. Məsələn: azadlıqdan məhrum etmə belə cəza növünə aiddir. Xüsusi cəza növləri ümumi cəza növlərindən fərqli olaraq müəyyən kateqoriya məhkumlar barəsində tətbiq edilə bilər. Məsələn, hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma, ancaq müddətli xidmətə olan hərbi qulluqçulara aid edilir. Xüsusi və ya hərbi rütbədən fərqli addan və dövlət təltifindən məhrum etmə, müəyyən vəzifə tutma və müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə və s. cəzaları da xüsusi cəza növlərinə aiddir.

Tətbiq edilən cəzalar müddətlə bağlı olub-olmaması əlamətinə görə müddətli və müddətsiz cəza növlərinə bölünür.

Müddətli cəza növlərinə aiddir:

- hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma.
- müəyyən vəzifə tutma və müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə;
- islah işləri;
- ictimai işlər;
- nəqliyyat vasitəsini idarəetmə hüququndan məhrum etmə;
- azadlığın məhdudlaşdırılması;
- hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma;
- müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə;

CM-nin 42-ci maddəsində sadalanan cəza növləri həm də məhkuma islah əmək təsiri göstərilən və göstərilməyən əlamətlər üzrə təsnif edilə bilər. Məhkuma islah əmək təsiri göstərən cəzalara, islah işləri, azadlığın məhdudlaşdırılması və müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə və sair kimi cəza növləri daxildir.

Sual3. Cəzanın növlərinin anlayışı

Azərbaycan Respublikası CM-nin 42-ci maddəsində müəyyən edilən cəzanın sistemində aşağıdakı cəza növləri məzərdə tutulur.

- cərimə;
- nəqliyyat vasitəsini idarəetmə hüququndan məhrum etmə;
- ictimai işlər;
- xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə;
- islah işləri;
- hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma; əmək müsadirəsi;
- Azərbaycan Respublikasının hüquqlarından kənara məcburi çıxarma;
- azadlığın məhdudlaşdırılması;
- intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama;
- müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə.
- ömürlük azadlıqdan məhrum etmə;

Qey etdiyimiz kimi cəzanın sistemində daxil olan və burada sadalanan cəza növləri müəyyən əlamətlər üzrə təsnif edilir. Belə təsnifin başlıca əhəmiyyəti ayrı-ayrı cəza növlərinin düzgün tətbiq edilməsinə kömək edir. Eyni zamanda görüldüyü kimi yeni CM-cə cəzalar və onun növləri yüngüldən ağıra doğru müəyyən məntiqi ardıcılıqla ciddi düzülüşü nəzərdə tutulmuşdur. Bu qayda həm də CM-nin xüsusi hissəsinə aid olan normalarda da özünü büruzə verir. Deməli, ədalətli prinsipinə əsasən hər bir kəsin əməlinə müvafiq onun «ölçüsü və çəkisi» müəyyən edilməklə konkret cəza növlərindən hər hansı biri tətbiq edilə bilər.

Cinayət Məcəlləsinin 42-ci maddəsində nəzərdə tutulan cəza növləri tətbiqi qaydasına görə əsas və əlavə cəza növlərinə ayrılır.

Əsas cəzalar- məhkəmə hökümü ilə müstəqil tətbiq edilən və başqa cəza növlərinə qoşula bilməyən cəza növləridir.

Əsas cəzalara aiddir:

- ictimai işlər;
- islah işləri;
- hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma;
- intizam xarakterli hərbi hissədə saxlanma;
- azadlığın məhdudlaşdırılması;
- müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə;
- ömrüklük azadlıqdan məhrum etmə;

Bu cəza növləri əsas cəza kimi tətbiq edilir:

Əlavə cəzalar–müstəqil tətbiq edilməyən, yalnız əsas cəzalara qoşulan cəza növləridir.

Azərbaycan Respublikası CM-nin 42-ci maddəsi belə cəza növlərinə aşağıdakıları aid edir:

- xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə;
- nəqliyyat vasitələrini idarəetmə hüququndan məhrum etmə;
- Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara məcburi çıxarma;

Bu cəza növləri yalnız əlavə cəza kimi tətbiq edilir.

Əsas və əlavə cəza növü kimi tətbiq edilən cəza növlərinə aşağıdakılar aiddir:

- cərimə;
- müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə;

Bu cəza növləri həm əsas həm də əlavə cəza kimi tətbiq edilə bilər. Sadalanan cəza növləri Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin maddələrinin sanksiyasında Əsas cəza növü kimi də nəzərdə tutula bilər. Öz növbəsində bu cəza növləri azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalara əlavə cəza kimi də qoşula bilər.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündən cəza əlavə kimi tətbiq edilən maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulan – tutulmamasından asılı olmayaraq məhkəmə tətbiqini cəzuri saydığı hallarda təyin edilə bilər.

Beləliklə, Cinayət Məcəlləsi cəzaların növləri üzrə başqa cür bəzə nəzərdə tutur. Ancaq cəza sistemlərinin xarakterinə görə bunlar əlavə olaraq üç qrupa bölmənin mümkünlüyü qeyd edilir:

-azadlığın məhdudlaşdırılması və azadlıqdan məhrum etmə ilə bağlı olmayan cəzalar;

-azadlıqdan məhdudlaşdırılması və ya azadlıqlan məhrum etmə ilə bağlı olan cinayətlər;

-ömrüklük azadlıqdan məhrum etmə.

Cinayət məəcəlləsinin 42-ci maddəsində nəzərdə tutulan cəzanın növlərini xarakterinə görə ayrı-ayrılıqda bu qruplara bölmək müəyyən etmək olar.

Maddə 44. Cərimə - Cərimə qanunla müəyyən edilmiş hallarda və məbləğdə məhkəmə tərəfindən təyin edilən pul tənbehidir.

Cərimə təbrətmiş cinayətin ağırlığı və məhkumun əmlak vəziyyəti nəzərə alınmaqla iyirmi min manatadək miqdarda və ya cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın (əldə edilmiş gəlirin) bir misindən on mislinədək miqdarda müəyyən edilir.

Xüsusilə qeyd etməliyik ki, cərimə əlavə cəza kimi məhkəmələr tərəfindən yalnız Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda təyin edilə bilər.

Cərimə həm əsas, həm də əlavə cəza növüdür. Cəriməyə məhkum edilmiş şəxs hökmün qanuni qüvvəyə mindiyi vaxtdan üç ay müddətində hökmün icrasından boyun çıxararsa, məhkəmə əsas cəza kimi təyin etdiyi cəriməni şəxsin məhkum olduğu maddənin sanksiyasında nəzərdə tutulmuş cəza növlərindən hər hansı biri ilə əvəz edə bilər. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 44-cü maddəsinin 4-cü bəndinə əsasən cərimə ödəməkdən boyun qaçıran şəxslərə bu cəza növü ictimai işlər, islah işləri və ya müəyyən məddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz oluna bilər.

Qanuna görə müasir edilməsi olan əmlak və əşya növləri cərimə tutularkən alın bilməz. Təyin edilən cərimənin minimum həddi cəzanın ümumi xəbərdarlıq vəzifələrinə cavab verməli, maksimum həddi isə törədilən cinayətin yalnız əsas cəza kimi nəzərdə tutularsa, bu maddə üzrə məsuliyyətin həllində o əlavə cəza kimi təyin edilə bilməz.

Cərimə inzibati tənbeh kimi də tətbiq edilə bilər. Cinayət cəzası kimi tətbiq edilən cərimə inzibati tənbeh kimi tətbiq edilən cəzadan fərqlənir. Cinayət cəzası kimi cərimə qanunda nəzərdə tutulan hallarda, qanunla cinayət sayılan əməli törədən şəxslərə tətbiq edilir. Cərimədə cinayət cəzasının başqa növləri kimi dövlət adından, məhkəmənin hökümü ilə tətbiq edilir və məhkumluq yaradır.

Hökümlərin cəmi qaydasında və toplama yolu ilə cinayətlərin cəminə görə təyin edilən islah işləri və cərimə növündə cəzalar müstəqil icra edilir.

Maddə 45. Nəqliyyat vasitələrinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə -

Bu cəza növü yalnız əlavə cəza növü kimi tətbiq edilə bilər. Belə ki, nəqliyyat vasitələrini idarəetmə hüququndan məhrum etmə cəza növü Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda, cinayətin xarakteri, təqsirkar şəxsin şəxsiyyəti və cinayətin digər halları nəzərə alınmaqla, təyin edilə bilər. Qeyd etməliyə ki, cinayət qanunvericiliyi ictimai-təhlükəliliyin keyfiyyət və kəmiyyət tərəfini müəyyən etməklə məhkəmə cəza təyin edərkən, cinayətin xarakterini və təhlükəlilik dərəcəsini nəzərə alır.

Nəqliyyat vasitəsinin idarəetmə hüququndan məhrum etmə cəza növü tətbiq edilərkən yuxarıda göstərilənləri nəzərə alınmaqla bir ildən beş ilədək müddətə təyin edilə bilər.

Maddə 46. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə. Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə dövlət orqanlarında. Yerli özünü idarə orqanlarında konkret vəzifə tutmağın və ya konkret peşə və ya digər fəaliyyətlə məşğul olmağın qadağan edilməsindən ibarətdir. Bu cəza növü əsas cəza kimi bir ildən beş ilədək müddətdə, əlavə cəza kimi isə bir ildən üç ilədək müddətə təyin edilir.

Müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə cəzası vəzifə ilə və ya peşə fəaliyyətilə əlaqədar cinayət törədən şəxslərə təzyiq və tərbiyəvi təsir göstərməklə bərabər həm də belə şəxslərin təkrar cinayət etmələrinin qarşısının alınmasına kömək edir: müəyyən vəzifə tutma hüququndan məhrum etmə ittihamnamə və göstərilmiş cəza təyin edilməsi nəticəsində müəssisənin, idarənin və ya təşkilatın (dövlət, ictimai və ya xüsusi) müdiriyyəti ilə məhkum arasındakı əməl müqaviləsinin pozulması və məhkumun əmək kitabçasına hansı əsaslar üzrə hansı müddətə onun müəyyən vəzifədən məhrum edilməsi haqqında qeydin yazılmasından ibarətdir. Məhkəmə öz qərarında konkret göstərmişdir ki, o hansı vəzifələri (məsələn, pul və ya digər maddi dəyərlərlə, uşaqların tərbiyəsi isə, tibbi fəaliyyətlə bağlı olan) tutma hüququndan məhrum edilmişdir. Bir sözlə, müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə məhkəmənin qərarı ilə məhkumun müəyyən ixtisas sahəsində işləməyən qadağan edilməsi deməkdir. Bu və digər hüquqdan məhrum etsə o hallarda təyin oluna bilər ki, həmin şəxsin törətdiyi cinayətin xarakterinə görə məhkəmə onun müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmasını qeyri-qanuni hesab etsin. Belə ki, bu cəza hökmündə göstərilən müəddətə məhkumu vəzifə və ya peşə seçmə hüququndan məhrum edir. Araşdırılan cəza növü xeyli müddətə təyin edildikdə bu məhkumun ixtisas dərəcəsinin, yeni peşəyə yiyələnməsini zəruri edir. Dəməli, bu cəza növünün iztirab vermə xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o hökmdə göstərilmiş müddətə məhkumu sərbəst olaraq vəzifə və müəyyən məşğuliyyət seçmək hüququndan məhrum edir.

Müəyyən vəzifələr tutma və müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə əsas cəza növü kimi yalnız əməlin tövsif edildiyi nəzərdə tutulduqda, yaxud CM-nin 62-ci maddəsinə əsasən qanunda nəzərdə tutulduğundan daha yüngül cəza növünə keçilən hallarda bu cəza əsas cəza kimi təyin edilə bilər. Beləliklə, dövlət təşkilatına və ya ictimai təşkilatlara ziyan vurmağa görə məsuliyyət müəyyən edən CM-nin 200-cü maddəsində cərimə, azadlığın məhdudlaşdırılması kimi cəza növləri ilə yanaşı, müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə növündən cəza kimi nəzərdə tutulur. Məhkəmə bu

maddə ilə cəza təyin edərkən göstərilən cəza növlərindən birini, eləcə də müəyyən etmə növündə cəza təyin edə bilər, beləliklə CM-nin 46-cı maddəsinin 3-cü bəndinə əsasən, müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə cəza növünün ictimai işlərə, islah işlərinə əlavə olaraq tənin olunduğu hallarda habelə cəzanın müddəti hökmün qanuni qüvəyə mindiyi andan hesablanır. Bu cəza növü intizam xarakterli hərbi hissədə saxlamaq və ya azadlıqdan məhrum etmə cəzalarına əlavə olaraq təyin edildiyi hallarda əlavə olaraq təyin edildiyi hallarda, əlavə cəza əsas cəzanı çəkildiyi bütün müddətə və bundan əlavə cəza əsas cəzanın çəkildiyi bütün müddətə və bundan əlavə. Hökümdə bu cəza növü müəyyən edilmiş müddətə şamil olunur.

Əlavə cəza kimi müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə barəsində maddələrin sanksiyalarında iki formada göstərişə rast olunur. Belə ki, bu qismi maddələrini sanksiyaları araşdırılan cəza növünün tətbiqi məhkəmələr üçün məcburi sayır, digər bəzi maddələrin sanksiyaları ilə bu cəza növünün əlavə cəza kimi tətbiqi məhkəmələr üçün məcburi sayır, digər bəzi maddələrin sanksiyaları ilə bu cəza növünün əlavə cəza kimi tətbiqi məhkəmələrin hüququna aid edilir.

Müəyyən vəzifələr tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhkum etməni əlavə cəza kimi tətbiq etmək və yaxud etməmək imkanına nəzarətdə tutan maddələrlə məsuliyyətin həllində məhkəmələr bu cəza növünün təyini haqqında məsələni müzakirə etməlidir və çıxarılan qərarın mativi hökümdə göstərməlidir.

Məhkəmə hökm çıxaran zaman, məhkumun vəzifədə olması. Yaxud da müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaması, onun barəsində araşdırdığımız cəza növünü təyin edərkən şəxsin konkret hansı vəziyyəni tutmaqdan, yaxud hansı peşə ilə məşğul olmaq hüququndan məhrum edildiyini hökümdə dəqiq göstərməlidir. Bunun üçün məhkəmə ilk növbədə törədilən cinayətin xarakterini, əmələ məhkum vəzifəni və ya peşə fəaliyyəti arasında olan əlaqəni nəzərə alır. Hökümdə məhkumun məsul vəzifə tutmasının və ya maddi məsuliyyətilə əlaqədar vəzifə ilə əlaqədar olmayan fəaliyyəti ilə məşğul olmasını istisna edə bilməz.

Müəyyən vəzifə tutma və müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə cəzasının tətbiqində qanunun vəzifə və peşənin dərəcini konkretləşdirməklə əlaqədar tələbinə nəqliyyat cinayətlərinə görə məsuliyyət məsələsi həll edilərkən nisbətən spesifik qaydada yanaşılır. Belə ki, nəqliyyat cinayətlərinə görə şəxs məsuliyyətlərinə görə şəxs məsuliyyətə cəlb olunarkən hökümdə təqsirkarın konkret növünün idarə etməkdən deyil, ümumiyyətlə nəqliyyat vasitələrini müəyyən idarə etmək hüququndan məhrum edilməsi göstərilir. Şəxs iki və daha artıq cinayəti törətməkdən təqsirli olan ayətlərin hər biri üzrə əsas cəza ilə yanaşı araşdırdığımız cəza növü də əlavə cəza kimi təyin edilə bilər. Cərimə daxil olan cinayətlərə görə təyin edilən əlavə cəzalar eyni cəza növünə aiddirsə (məsələn, müəyyən vəzifə tutumu və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə), məhkəmə az ciddi cəzanı daha ciddi cəza ilə əhatə etməklə, yaxud da bunları tam və ya qismən toplamaqla təyin edilən əlavə qəti cəzaya qoşulur. Əgər cəza qəti cəzaya qoşulur . əgər cəmə daxil olan cinayətlər üzrə təyin edilən əlavə cəzalar müxtəlif növlərdə (məsələn əmlak müsadirəsi və müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum etmə) belə halda onlar təyin edilən qəti cəzaya müstəsil qoşulur. Hökümlərin cəmi qaydasında cəzaya müstəqil qoşulur. Hökümlərin cəmi cəza təyin edilərkən cəmə daxil olan cinayətlərin hər biri üzrə müəyyən vəzifələr tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə növündən əlavə cəza təyin olunan hallarda, cəzalar CM-nin 67-ci maddəsində müəyyən edilən əsaslarla toplanır və qəti cəzaya qoşulur.

Müəyyən vəzifə tutma və müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə əlavə cəza kimi azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya qoşulduqdan əlavə cəzanın icrası azadlıqdan məhrum etmə cəzası tamamilə çəkildikdən sonra başlayır. Eyni vaxtda məhkum azadlıqdan məhrum edildiyi bütün müddət ərzində məhrum olduğu vəzifəni tuta bilməz, yaxud qadağan edilən fəaliyyətlə məşğul ola bilməz. Bu cəza əlavə cəza qismindən azadlıqdan məhrum etmədən islah işləri növündə əsas cəzaya qoşulan hallarda həm əsas, həm də əlavə cəzanın icrası eyni vaxtda başlayır.

Müəyyən vəzifələr tutma və müəyyən fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququndan məhrum etmə növündə çəkilən cəza məhkumluq yaradır.

Bu cəza növü intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama və ya da, əlavə cəza əsas cəzanını çəkildiyi bütün müddətə və bundan əlavə, hökümdə bu cəza növü üçün müəyyən edilmiş müddətə şamil olunur.

-ictimai işlərə mad. 47

İctimai iş əsas cəza növüdür. Törədilən cinayətə görə altımiş saatdan iki yüz qırx saatadək müddətə müəyyən edilir və gün ərzində dörd saatdan çox ola bilməz. Təyin edilən bu cəza növü müddətlidir. Belə ki, bu cəza növü məhkumun gündəlik əsas işində və təhsilə sərf etdiyi vaxtdan sonra, asudə vaxtında cəmiyyətin xeyrinə əvəzi ödənilmədən (yəni pulsuz) ictimai işlərə cəlb edilir. Belə işləri yerli icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirirlər.

Bü cəzaya məhkum olunmuş şəxs həmin işlərin yerinə yetirilməsində qərəzli boyun qaçırdıqda, ictimai azadlığın məhdudlaşdırılması və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilir. Bu zaman azadlığın məhdudlaşdırılması və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilir. Bu zaman azadlığın məhdudlaşdırılması və ya müəyyən azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddəti müəyyən olunarkən məhkumun ictimai işləri yerinə yetirdiyi müddət nəzərə alınır və səkkiz saat ictimai işə bir gün azadlığın məhdudlaşdırılması və ya on iki saat ictimai işə bir gün müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası hesabatı ilə hesablanır. Şəxs ictimai işi çəkməkdən boyun qaçırdıqdan bu cəza bir aya qədər müddətə həbs növündə cəza ilə əvəz edilir. Bu zaman şəxsin ictimai işi iki növündə cəzanın icrası ilə bağlı işləmiş olduğu saatların miqdarı ona təyin edilən həbsin müddəti müəyyən edilərkən nəzərə alınır. İctimai işlər aşağıdakı şəxslərə tətbiq oluna bilməz.

1. Birinci və ikinci qrup əllilər;
2. Hamilə qadınlar;
3. Himayəsində səkkiz yaşınadək uşağı olan qadınlara;
4. Təqaüd yaşına çatmış qadın və kişilərə;

5. Hərbi xidmətə çağrış üzrə müddətli hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara;

Ümumiyyətlə, hər bir çox ölkələrin cinayət qanunvericiliyində bu cəza növündən tətbiq edilir. Məsələn, Rusiya Federasiyasının cinayət qanunvericiliyində bu cəza növü məcburi işlər kimi cəza növündə tətbiq edilir. Eynilə bu cəza növü Skandinaviya ölkələrində praktikada uğurla tətbiq olunur.

Maddə 48. Xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət tərəfindən məhrum etmə Ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətmiş şəxsin məhkum olunması zamanı məhkəmə cinayətin xarakterin təqsirkarın şəxsiyyətini və işin digər hallarını nəzərə alaraq onun xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum edilməsinin zəruriliyi nəçticəsində gəldikdə bu barədə xüsusi və ya hərbi rütbəni, fəxri adı və dövlət təltifini vermiş orqana müvafiq təqdimat göndərir.

Xüsusi və ya hərbi rütbədən, fəxri addan və dövlət təltifindən məhrum etmə-ağır cinayət törətməyə görə məhkum edilən şəxslər barəsində tətbiq edilən əlavə cəza növüdür. Belə ki, bu cəzanın xüsusiyyəti məhkuma mənəvi təsir göstərmək və onu hərbi, xüsusi rütbə və fəxri adların sahibi olan həxslər üçün təyin edilmiş bir çox imtiyaz və üstünlüklərdən məhrum etməklə müəyyən edilir.

Hərbi rütbə, orden və medallar, habelə fəxri adlar respublikanın, yaxud keçmiş ittifaqın ali hakimiyyət orqanları, ya da onların hökumətləri tərəfindən verilmiş olduqda, məhkəmə təqsirkarı belə rütbədən və ya addan, eləcə də order və medallardan məhrum edə bilməz. Ağır cinayət törətmiş belə şəxslərin hərbi və ya xüsusi ad daşımalarını, eləcə də müəyyən təltifin onda qalmasını məhkəmə məqsədəuyğun saymadıqda o, hərbi rütbəni və ya xüsusi adı verən orqan qarşısında şəxsin belə addan, təltifindən və ya rütbədən məhrum edilməsi ilə əlaqədar məsələ qaldırır. Hökümdə belə vəsaitin qaldırılmasını zəruri edən motiv göstərilir. Təqsirkarın ordendən, medaldan, fəxri addan və ya ali zabit rütbəsindən məhrum etmək haqqında səlahiyyətli ali hakimiyyət və idraiyyət orqanları qarşısında məsələnin qaldırılması və şəxsin belə adlardan və ya hərbi rütbədən məhrum edilməsi heç də cəzanın növü kimi deyil, törədilən ağır cinayətin doğurduğu nəticə

kimi baş verir. Çünki göstərilən hallarda məhkumu sadalanan xüsusi adlardan və hərbi rütbədən faktiki məhkəmə deyil, belə adları ona verən orqan məhrum edir.

Respublika Sovetlər birliyində olduğu dövrdə onun ancaq Respublika əhəmiyyətli fəxri adları, fərman və fəxri fərman, əməkdar elmi xadimi. əməkdar artist, respublikanın xalq şairi, respublikanın xalq artisti, əməkdar həkim, əməkdar hüquqşunas və s. adları vermək səlahiyyəti vardır.

Məhkumun ixtisas dərəcəsini xarakterizə edən adlar (məsələn, elmi adlar) xüsusi adlar sayılmı, eləcədə tərifnamələr, fəxri lövhəyə tərifnamələr, fəxri lövhəyə və ya fəxri kitaba daxil etmə və s. bu kimi təltiflər də fəxri adlara bərabər tutulmur.

Respublikanın ali dövlət hakimiyyət orqanlarının verdiyi, eləcə respublika hökumətinin verdiyi xüsusi adlar, təltiflər və hərbi rütbələr istisna olmaqla, məhkəmə digər orqaqların müdafiə nazirliyinin, Daxili İşlər Nazirliyinin, Xarici İşlər Nazirliyinin, Prokurorluğun, Nəqliyyat Nazirliyinin və s. bu kimi orqanların verdiyi rütbələrdən və xüsusi adlardan bu orqanlar qarşısında vəsait qaldırmadan–məhkumu məhrum edə bilər. Hərbi xidmət dövlət xidmətinin xüsusi növüdür. Belə ki, xidmətin bu növünün xüsussiyyyətləri fərdi hərbi rütbənin almasını zəruri edir.

Ümumi hərbi mülkiyyət haqqında qanuna müvafiq olaraq Respublikamızda hərbi qulluq həqiqi hərbi qulluqdan və ehtiyatda onların qulluğundan ibarətdir. Ehtiyatda olanlar vaxtaşırı təlim və yoxlama toplanışlarına cəlb edilir, rütbələrinə müvafiq istifadə oluna bilərlər.

Qanunda hərbi və ya xüsusi addan məhrum etmə nəzərdə tutulduğundan, məhkəmə cinayət etmiş şəxsi yalnız hərbi rütbədən məhrum edə bilər, lakin onun rütbə dərəcəsini aşağı sala bilməz.

Xüsusi və hərbi rütbədən məhrum etmə ancaq mənəvi təsirlə əlaqədar olmur, həm də məhkum barəsində bir sıra hüquqi məhdudiyyətlər vardır. Hərbi və xüsusi rütbədən məhrum olan daha bu rütbəyə müvafiq vəzifə tuta bilməz. Belə cəza, müəyyən hallarda şəxsi bir sıra imtiyazlardan, hətta xüsusi təyinatlı təqaüddən də məhrum edir. Qeyd olunan hüquqi nəticələr işin bütün başqa halları ilə, habelə cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında məlumatlarla birlikdə şərh olunan maddənin tətbiqində məhkəmə tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

Hərbi rütbə yəni Azərbaycan Respublikasının «Hərbi vəzifələr və hərbi xidmət haqqında» qanuni ilə müəyyən edilmiş və Respublikanın silahlı qüvvələrində, digər qoşunlarda (məsələn, Sərhəd qoşunlarında xarici kəşfiyyat orqanlarında) təhlükəsizlik xidməti orqanlarında qəbul edilən rütbələrdir. Xüsusi rütbələr–daxili işlər orqanları, diplomatik, vergigömrük xidməti işçilərinə verilən rütbələrdir.

Fəxri adlara aiddir-əməkdar və ya xalq artisti, Azərbaycan Respublikasının xalq müəllimi, Respublikanın əməkdar elmi və s.

Azərbaycan Respublikasının dövlət mükafatları dedikdə-yəni Azərbaycan Respublikasının Fərmanı, Orderiylə (məsələn, vətən qarşısında xidmətlərə görə ordeni), medallar (məsələn, «İgidliyə» görə), Azərbaycan Respublikasının fərqlənmə nişanları, Azərbaycan Respublikasının fəxri adları.

İslah-əmək təsir tədbirləri göstərməklə əlaqədar qalmayan cəzaların icraatının şərtləri və qaydaları haqqında Əsasnaməyə görə məhkəmə məhkumu ordendən, medaldan, fəxri addın, hərbi və başqa rütbədən məhrum edirsə, o, bu haqda təqdimatı, qüvvəyə minmiş hökmün sürətini eləcə də mükafatları və bunlara aid sənədləri birlikdə ən gec beş gün ərzində məhkuma ordeni, medalı və s. təltifləri verən orqana göndərir.

Əməldə cinayət tərkibi olmadığına yaxud da ittiham sübuta yetirmədiyinə görə nəzarət qaydasında höküm ləğv edilərsə, məhkəmə bu barədə qərardadı hərbi rütbə və xüsusi addan məhrum etməyə dair qarşısında vəsatət qaldırılan orqana göndərilmişdir. (bax. SSRİ Ali Məhkəməsi Plenumunun SSR İttifaqı və Müttəfiq respublikaların cinayət qanunvericiliyi ilə Əsaslarının 31-ci maddəsinin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında 1967-ci il 25 fevral qərarı. 1976-cı il 25 iyun və 1984-cü il 26 aprel qərarlarla edilən dəyişilmiş və əlaqələrlə).

Maddə 49. İslah işləri İslah işləri iki il müddətə təyin edilir və həmin cəza məhkumun iki yeri üzrə çəkilir.

Azərbaycan məhrum etmədən islah işləri əsas cəza növüdür, müddətli cəzadır, maddi mərhumiyyətlə və islah-əmək təsir tədbirləri ilə bağlıdır.

Azərbaycan mərhumetmədən islah işləri törədilən cinayətə görə qanunda nəzərdə tutulan halda məhkəmə tərəfindən tətbiq edilir. Beləliklə, azadlıqdan məhrum etmədən islah işləri hökümdə göstərilən müddətə, əmək haqqının müəyyən faizini dövlət gəlirini tutmaqla məhkumun əməyə cəlb edilməsində ifadə olunan cəza növüdür.

İslah işləri təcrübədə geniş tətbiq edilən cəza növüdür. Bu cəza bir qayda olaraq ağır olmayan, cinayətlərə görə və şəxsiyyəti yüksək təhlükəli olmayan və buna görə də cəmiyyətdən təcrid edilməsi zəruri sayılmayan məhkumlar barəsində tətbiq edilir. İslah işləri məhkumun islah olunmasının təsirli vasitəsi kimi kollektiv tərəfindən tətbiq edilən ictimai təsir tədbirlərini də nəzərdə tutur.

İslah işlərinə məhkum olunmuş şəxs qazancından dövlət nəfərinə beş faizdən iyirmi faizədək məbləğdə pul tutulur.

İslah işlərinə məhkum olunmuş şəxs qəsdən həmin cəzanı çəkməkdən boyun qaçırdıqdan məhkəmə islah işlərinin çəkilməmiş hissəsinin azadlığın məhdudlandırılması və ya müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündən cəza ilə əvəz edilə bilər. Bu zaman cəzanın müddəti müəyyən olarkən bir gün islah işlərinə bir gün azadlığın məhdudlaşdırılması, yaxud üç gün islah işlərinə bir gün azadlıqdan məhrum etmə hesabı ilə hesablanır.

İslah işləri cəzanın iki növünü nəzərdə tutur:

-məhkumun işlədiyi yerdə islah işləri;

-islah işinə baxan orqanların məhkumun yaşadığı rayonda müəyyən etdikləri yerdə çəkilən islah işləri.

Xüsusilə qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə aparılan iqtisadi islahatların gedişi məhkumun iş yerində deyil, başqa yerlərdə çəkilən islah işlərinin mövcudluğunu qeyri-mümkün etmişdir. Belə ki, dövlət məhkum olunanlar üçün zəruri iş yerlərinin tapılmasının məşğul olduğunu bilir. Ona görə də praktikada bu cəza növü çox hallarda digər cəza növləri ilə əvəz edilir.

İş yerində islah işinin çəkilməsinə məhkum olunmuş şəxslər məhkum edilməzdən əvvəl işlədikləri müəssisədə, idarədə, təşkilatda əvvəlki vəzifəsində və

işində qalır. Belə məhkumlar başqa vəzifəyə və ya yalnız əməl qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş əsaslarla keçirilə bilərlər.

Əgər təqsirkarın törətdiyi cinayət onun xidmət və peşə vəzifələrinin icrası ilə bağlı olmuşsa. Belə hallarda təqsirkarın əvvəlki işində qalması cəzanın tərbiyə və çəkindirici əhəmiyyətinə ziyan gətirə bilərsə (məsələn, alıcıları aldatma üstündə məhkum olan satıcılar. Maddi qiymətli şeyləri və ya pul vəsaitin mənimsəmə üstündə məhkum edilən maddi məsul şəxslər və s.) məhkəmələr bir qayda olaraq islah işinin çəkilməsini təqsirkarın iş yerində müəyyən edilməlidir. Təqsirkarın törətdiyi nisbətən öz təhlükəli cinayətə görə, seçilən maddənin sanksiya azadlıqdan məhrum etmə ilə yanaşı islah işləri və ya başqa daha yüngül cəzalar nəzərdə tutarsa və məhkəmə cəza təyin edirdikən daha ağır olan azadlıqdan məhrum etmə cəzasını seçirsə, hökmündə bunun səbəblərini göstərməlidir.

Ümumiyyətlə, iş üzrə islah işləri cəzasının çəkilməsinə mane ola biləcək məlumatlar müəyyən edildikdə, məhkəmə şəxsə nəinki islah işi təyin etmir, həm də azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan başqa növ cəza təyin edir.

Törədilən əmələ görə seçilən maddənin sanksiyasında islah işi ilə yanaşı başqa cəza növləri də nəzərdə tutulan hallarda, islah işlərinin tətbiqi haqqında məsələnin düzgün həlli hökmün icrası üçün həlledici əhəmiyyəti olan məsələlərin– cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında məlumatın, əmək qabiliyyətinin olub-olmaması, ailə vəziyyət, ailədə uşaqların sayı, təqsirkarın istehsalatda və məişətdə davranışı, əməyə münasibəti cinayət edilən vaxt təqsirkarın işləməməsinin səbəbləri və s. diqqətlə aydınlaşdırılmasından asılıdır. İslah işləri növündə cəza təyin edərkən məhkəmə hökümündə bunun müddətini və məhkumun əmək haqqının neçə faizinin dövlət xeyrinə tutulacağını göstərməlidir göstərilən konkret tutma faizi cinayətin ağırlığından, məhkumun ailə və maddi vəziyyətdən, cinayət nəticəsində dəymiş zərərin həcmindən və s. asılı olaraq müəyyən edilir.

İş yerində islah işinin çəkilməsinə məhkum olunmuş şəxslər məhkum edilməzdən əvvəl işlədikləri müəssisədə, idarədə, təşkilatda əvvəlki vəzifəsində və işində qalır. Belə məhkumlar başqa vəzifəyə və ya işə yalnız əməl qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş əsaslarla keçirilə bilər.

Əgər təqsirkarın törətdiyi cinayət onun xidmət və peşə vəzifələrinin icrası ilə bağlı olmuşsa belə hallarda təqsirkarın əvvəlki işində qalması cəzanını tərbiyə və çəkindirici əhəmiyyətinə ziyan gətirə bilərsə (məsələn, alıcıları aldatma üstündə məhkum olan satıcılar, maddi qiymətli şeyləri və ya pul vəsaitin mənimsəmə üstündə məhkum edilən maddi məsul şəxslər və s.) məhkəmələr bir qayda olaraq islah işinin çəkiləmsini təqsirkarın iş yerində müəyyən etməlidir. Təqsirkarın törətdiyi nisbətən öz təhlükəli cinayətə görə, seçilən maddənin sanksiyası azadlıqdan məhrum etmə ilə yanaşı islah işləri və ya başqa daha yüngül cəzalar nəzərdə tutursa və məhkəmə cəza təyin edirkən daha ağır olan azadlıqdan məhrum etmə cəzasını seçirsə, hökmündə bunun səbəblərini göstərməlidir.

Ümumiyyətlə, iş üzrə islah işləri cəzasının çəkilməsinə mane ola biləcək məlumatlar müəyyən edildikdə, məhkəmə şəxsə nəinki islah işi təyin etmir, həm də azadlıqdan məhrum etmə ilə əlaqədar olmayan başqa növ cəza təyin edir.

Törədilən əmələ görə seçilən maddənin sanksiyasında islah işi ilə yanaşı başqa cəza növləri də nəzərdə tutulan hallarda, islah işlərinin tətbiqi haqqında məsələnin düzgün həlli hökmün icrası üçün həlledici əlaməti olan məsələlərin–cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında məlumatın, əmək qabiliyyətinin olub-olmaması, ailə vəziyyəti, ailədə uşaqların sayı, təqsirkarın istehsalatda və işləməməsinin səbəbləri və s. təyin edərkən məhkəmə hökümündə bunun müddətini və məhkumun əmək haqqının neçə faizinin dövlət xeyrinə tutulacağına məhkumun ailə və maddi vəziyyətdən, cinayət nəticəsində dəymiş zərərin həcmindən və s. asılı olaraq müəyyən edilir, tutmalar ayın ikinci yarısında əmək haqqı verilərkən hər işlənmiş ay üçün, məhkum işdən çıxdıqda isə ayın işlənmiş hissəsi üçün aparılır. Əvəzçilik üzrə işləyən şəxslərin tutmalar hər iş yerindən qazandıqlarıdır.

Tutmalar ictimai təminat və ictimai sığorta qaydası ilə alınan və müavinətdən, birdəfəlik və əmək haqqı sistemində nəzərdə tutulmayan ödəmələrdən, ezamiyyətlərlə əlaqədar xərcləri üçün əvəz kimi verilən məbləğlərdən və başqa əvəz ödəmələrdən aparılmır.

Kənd təsərrüfatı sahələrində işləyən və cinayət etdiyinə görə islah işinə məhkum edilən şəxslərdən tutmalara onların gəlirlərinin həm pul, həm də natura

hissəsindən aparılır. Gəlirin məhkumlardan tutulmuş natura hissəsi təsərrüfat orqanlarının sərəncamında qalır. Dövlət satınalma qiymətləri üçün onun dəyəri isə dövlət gəlirinə keçirilir. Tutulmuş məbləği hər ay təminatlı əmək haqqı verilən gün dövlətin gəlirinə keçirir.

Tutmalar gəlirin natura hissəsi daxil olmaqla və kənd təsərrüfatı işinin yekunlarına görə haqqı hesab çəkildikdə aparılır. Əmək haqqı birdəfəlik mükafat qaydadsındadırsa (yazıcılar, bəstəkarlar hekəltərəşlar, rəssamlar) və s. tutmalar aylıq orta mükafat məbləğinə görə hesablanır.

Məhkumun işlədiyi günlərin sayı cəza üçün məhkəmənin müəyyən etdiyi təqvim müddətinə düşən iş günlərinin sayına uyğun olmalıdır. Məhkum göstərilən miqdarda iş günlərinin sayına uyğun olmalıdır. Məhkum göstərilən miqdarda iş günlərini işləmədikdə islah işlərinin çəkilməsi məlum olduqda iş günlərinin məhkum tərəfindən tətamilə işləməsi davam etdirilir.

Məhkumun üzürlü səbəblərə görə işləmədiyi və ona qanuna uyğun olaraq əmək haqqı verildiyi vaxt cəzanın çəkilməsi müddətinə hesablanır.

İslah işləri çəkərkən məhkumun yol verdiyi hüquq pozuntusuna görə həbs qismində inzibati tənbeh olmamışsa onun inzibati tənbehi çəkmə vaxtı islah işlərinin çəkilməsi müddətinə hesablanır.

Məhkumların islah işləri çəkədikləri yer üzrə müəssisə, idarə və təşkilatların müdiriyyəti bu növ cəza ilə əlaqədar bir sıra vəzifələri yernə yetirirlər. Belə ki, müdiriyyət məhkəmə hökmünün məzmunu ilə əmək kollektivini tanış edir, kollektivin köməyi ilə məhkumların davranışına nəzarət edir onlarla tərbiyə işi aparmasını təşkil edir, məhkumların peşə ixtisasının artırılmasına qayğı göstərir. Məhkum barəsində həvəsləndirmə və tənbeh tədbirləri tətbiq edir, məhkumun qazancından dövlət gəlirinə tutmaların vaxtında keçirilməsini təşkil edir, cəza çəkməkdən boyun qaçıran məhkumlar barəsində daxili işlər orqanına məlumat verir.

İslah işləri cəzasına baxan orqanlar başqa yerlərdə islah işlərinə məhkum olmuş şəxsləri işə göndərir, yaxud da onlar iş düzəltməkdə yardım göstərir. Məhkumların qazancından tutmaların düzgün aparılmasına nəzarət edir.

Məhkumlarla tərbiyə işi aparılmasında iştirak edir. İslah işlərinə məhkum olmuş şəxslərin uçotunu aparır. İslah işini çəkməkdən boyun qaçıran məhkumların axtarılmasını təşkil edir. Əmək qabiliyyətini itirmiş məhkumların cəzasının başqa cəza növü ilə əvəz edilməsi ilə əlaqədar məhkəmə qarşısında vəsait qaldırır və s.

İslah işlərinə məhkum edilən və öz iş yerində cəza çəkən məhkumlar, cəzanın çəkmədən boyun qaçırdıqda məhkəmə onlara daxili işlər və orqanın müəyyən etdiyi yerlərdə islah işini çəkməyə göndərə bilər.

İslah işlərini çəkməkdən boyun qaçırmasa məhkumların uçota alındığı, yaxud da əvvəlki iş yerini tərk etdiyi vaxtda üzürlü səbəb olmadan 15 gün ərzində işə çıxmaması, yaxud da yeni yaşayış yerinə gəldikdən sonra üzürlü səbəb olmadan 15 gün ərzində onların ədliyyə orqanına qeydiyyatda düşməsidir. Məhkəmə təcrübəsi islah işlərinin çəkildiyi müddətə yol vermən, habelə sərxoş vəziyyətdə işə çəxmağa da islah işini çəkməkdən boyun qaçırma kimi qiymətləndirir. Qanuna görə islah işlərinə məhkum olunmuş şəxs cəzanı çəkməkdən qəsdən boyun qaçırdıqdan məhkəmə islah işlərinin çəkilməmiş müddətini eyni müddətə, azadlıqdan məhrum etmə və ya azadlığın məhdudlaşdırılması müddətini eyni cəza ilə əvəz edə bilər.

İslah işlərini çəkməkdən qəti surətdə boyun qaçırma göstərilən hərəkətsizliyin islah işinin icrasına baxan orqanın yazılı xəbərdarlığından sonra davam etdirilməsi yaxud da hərəkətsizliyə təkrar yol verilməsi, eləcə də islah işini çəkməkdən yayınmaq məqsədi ilə məhkumun gizlənməsi kimi anlayışlar islah işini çəkməkdən boyun qaçırdığı üçün məhkəmə tərəfindən iş yeri dəyişdirilən məhkumların bundan sonra da islah işini çəkməkdə yayınması da qəti surətdə boyun qaçırma kimi qiymətləndirilir.

İslah işləri əmək qabiliyyəti olmayanlara himayəsində azyaşlı uşaqları olan işləməyən qadınlara, işinə məhkəmədə baxılan vaxtı hamilə olan qadınlara, habelə 16 yaş tamam olmayan yetkinlik yaşına çatmayanlara tətbiq edilə bilməz. Əmək qabiliyyəti olmayanlar birinci və ikinci dərəcəli əməllərdir. Əmək qabiliyyətinin itirilməsi dərəcəsi həkim –ekspert komissiyası tərəfindən müəyyən edilir.

İslah işləri növündə cəzaya məhkum edillən şəxs höküm çıxarıldıqdan sonra əmək qabiliyyətini itirirsə, bu cəza nisbətən daha yüngül başqa cəza ilə əvəz edilir. Əgər məhkum cəzanın icrası dövründə əmək qabiliyyətini itirirsə, məhkəmə cəzanı daha başqa yüngül cəza ilə əvəz edir, ya da hökümün icrasını təxirə salır. Yaxud da cəzanı çəkməkdən məhkumu tamamilə azad edir.

İslah işlərinə məhkum edilənlər qanunla müəyyən edilən bəzi məhdudiyyətlərə məruz qalanlar, onlar əmək haqqının müəyyən hisəsi tutulur. Məhkumlar növbəti məzuniyyətə olan hüquqlarını itirir. İslah işinin müddəti onların əmək stacına daxil edilmir. Cəzanın müddəti ərzində ədliyyə orqanının icazəsi olmadan məhkumun öz arzusu ilə işdən çıxarılmasına yol verilir. İslah işlərini çəkən məhkumlar nümunəvi davarnışı və təlimə vicdanlı münasibəti ilə islah olunduqlarını sübut etdikdə, onlar qanunla müəyyən edilmiş qaydada şərti olaraq əvvəl azad edilməyə və ya cəzanın çəkilməsinin hissəsini daha yüngül cəza ilə əvəz edilməsinə təqdim oluna bilərlər.

Maddə 50.hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma əsas cəza növüdür və müddətli cəzadır. Bu cəza hərbi cinayətləri, törətməyə görə qanunda nəzərdə tutulan hallarda zabit heyətindən olan şəxslərə, eləcə də müqavilə üzrə hərbi xidmətdə olan hərbiçilər barəsində tətbiq edilir.

Həm də qeyd edilən kateqoriyadan olan hərbi xidmətlərin törətdiyi digər cinayətlərə görə əgər qanunla məhrum etmədən islah işləri növündə cəza nəzərdə tutulursa, belə cəza əvəzində hərbi xidmət üzrə məhdudiyyət qoyma cəzası tətbiq edilir.

Hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma konkret bağlanma hərbi xidmət keçən və hərbi xidmət əleyhinə cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş hərbi qulluqçulara bu Məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrin nəzərdə tutulmuş hallarda, habelə konkret bağlanma əsasında hərbi xidmət keçən və başqa cinayət törətməyə görə məhkum olunmuş hərbi qulluqçulara bu məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş islah işləri əvəzinə iki aydan iki ilədək müddətə tətbiq edilir.

Hərbi xidmət üzrə məhdudiyət qoyma cəzası maddi məhrumiyyətlə bağlı cəzadır. Bu cəza növü tətbiq edilərkən hərbi qulluqçunun əmək haqqından dövlət xeyrinə tutmaya yol verilir. Tutmanın miqdarı məhkəmə hökmü ilə müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikası cinayət qanunvericiliyinə əsasən hərbi xidmət üzrə məhdudlaşdırma cəzasına məhkum olunmuş şəxsin qazancından dövlət nifinə beş faizdən iyirmi faizədək məbləğdə pul tutulur.

Hərbi xidmət üzrə məhdudiyət qoyma cəzası tətbiq edilən şəxs, o bu cəza icra edildiyi müddət ərzində tutduğu vəzifədən daha yüksək vəzifəyə keçirilə bilməz. Həm də cəzanın müddəti hərbiçinin növbəti hərbi rütbə alma dərəcəsi zəruri olan müddətə hesablanmır, yəni növbəti hərbi rütbənin verilməsi üçün xidmət illərinə hesablanma bilməz. Bu cəza həm də hərbi qulluqçulara qarşı tətbiq edilməyən islah işlərini xatırladır. Bu cəza növünün cəzalar sistemində daxil edilməsi qanunvericiliyin ağır olmayan cinayətlər törətmiş hərbi qulluqçulara xidməti davam etdirmək imkanı vermək (xüsusilə, hərbi ilin bü və ya digər sahəsi üzrə yüksək ixtisaslı mütəxəssislərə cəza təyin etmək lazım gəldiyi hallarda) səyi ilə əlaqədardır. Belə hərbi qulluqçuları islah etmək və onların yeni cinayətlər törətməsinin qarşısını almaq məqsədi məhkumun hüquqlarının müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırılması ilə bağlı cəzanın tətbiq edilməsi və bu cəzanı hərbi xidmətlə əlaqədə çəkilməsi. yəni məhkum olunanın öz peşəkar hərbi vəzifələrini icra etməsi ilə əlaqədar olur.

Maddə 52. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara məcburi çıxarma Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara məcburi çıxarma əcnəbilərə, onlar ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətdiklərinə görə təyin olunmuş əsas cəza növü çəkildikdən sonra tətbiq edilə bilər. Bu zaman cəza təyin edilərkən törədilmiş cinayətin xarakteri və ictimai təhlükəsizlik dərəcəsi, təqsirkarın şəxsiyyəti, o cümlədən cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar, habelə təyin olunmuş cəzanın şəxsin islah olunmasına və onun ailəsinin həyat şəraitinə təsiri nəzərə alınır.

Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara məcburi çıxarma cəza növü aşağıdakı şəxslərə şamil edilir.

1. barəsində ittiham hökmü qanuni qüvvəyə minənədək beş il Azərbaycan Respublikasının ərazisində daimi yaşayan şəxslərə.

2. barəsində ittiham hökmü qanuni qüvvəyə minənədək Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı ilə nigahda olan şəxslərə.

3. Azərbaycan Respublikasında doğulmuş şəxslərə;

4. Valideynlərdən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxslərə.

5. qaçqın statusuna malik olan və ya Azərbaycan Respublikası tərəfindən siyasi sığınacaq verilmiş şəxslərə.

6. himayəsində yetkinlik yaşına çatmayan uşağı, habelə fəaliyyət qabiliyyəti olmayan və ya birinci və ikinci qrup əlili olan şəxslərə.

7. məcburi çıxarıldığı zaman gedəcəyi ölkədə işgəncəyə və ya təqibə məruz qala biləcəyinə ciddi əsaslar olduğu kimi ehtimal edilən şəxslərə

8. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə bu Məcəllənin müvafiq maddələri arasında ziddiyyət yaranarsa, beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir. Bu cəza növü əlavə cəza növü kimi tətbiq edilir.

Maddə 53. Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası məhkumun cəmiyyətdən tam təcrid olunmadən yaşayış yeri üzrə nəzarət altında saxlanılmasından ibarətdir. Məhkəmə azadlığın məhdudlaşdırılması cəzası təyin edilmiş məhkumun yaşayış yerinin (tamamilə və ya günün müəyyən vaxtlarında) və müəyyən ərazi hədudlarını tərk etməsinə məhdudiyyət qoyur.

Azadlığın məhdudlaşdırılması cəzasına məhkum edilmiş şəxs aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirməlidir:

- yaşayış yerini tamamilə və ya günün müəyyən vaxtlarında tərk etməmək;
- elektron nəzarət vasitəsinə gəzdirmək və həmin vasitənin işlək vəziyyətdə saxlanılması üçün ona xidmət etmək;
- məhkəmənin müəyyən etdiyi ərazi hədudlarınının tərk etməmək;
- müvafiq məhkəmə qərarı olmadan yaşayış yerini dəyişməmək, habelə cəzanın icrasına nəzarət edən orqanı iş və ya təhsil yerinin dəyişdirilməsi barədə əvvəlcədən məlumatlandırmaq.

Məhkəmə məhkum üçün aşağıdakı əlavə vəzifələr müəyyən edə bilər:

- kütləvi və digər tədbirlər təşkil etməmək və ya belə tədbirlərdə iştirak etməmək;
- məhkəmənin müəyyən etdiyi ərazi həddləri daxilində müəyyən yerlərə getməmək;
- alkoqolizmidən, narkomaniyada, toksikomaniyadan və ya zöhrəvi xəstəliklərdən müalicə kursu keçmək;
- məhkumun islah olunmasına kömək edən digər vasitələr.

Azadlığın məhdudlaşdırılması altı aydan beş ilədək müddətə təyin edilir.

Məhkəmənin müəyyən etdiyi vəzifələri mütəmadi və ya qərəzli olaraq yerinə yetirməkdən boyun qaçıran məhkumun cəzasının çəkilməmiş hissəsi cəzanın icrasına nəzarət edən orqanın təqdimatı əsasında məhkəmə tərəfinfən müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza ilə əvəz edilir. Bu zaman iki gün azadlığın məhdudlaşdırılması, bir gün azadlıqdan məhrum etmə hesabı ilə hesablanır.

Azadlığın məhdudlaşdırılması hərbi qulluqçulara, əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə, habelə Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayış yeri olmayan şəxslərə təyin edilmir.

Maddə 54. İntizam xarakterli hərbi hissədə saxlama intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama əsas cəza kimi tətbiq edilir. Hərbi xidmətə çağırış üzrə müddətli hüquqi hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara, habelə konkret (bağlaşma) əsasında sınavi və gizir vəzifəsində hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçulara. Əgər onlar hökm çıxarılanadək qanunda müəyyən edilmiş xidmət müddətini başa vurmamışlarsa, üç aydan iki ilədək müddətə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama növündə cəza təyin edilə bilər. Həmin cəza hərbi xidmət əleyhinə törədilmiş cinayətlərə görə bu Məcəllənin xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda habelə təqsirkar şəxsiyyəti və cinayətin xarakteri iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmənin həmin müddətə intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama ilə əvəz olunmasına imkan kərdiyi hallarda tətbiq edilir.

Azadlıqdan məhrum etmə cəzası intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzası ilə əvəz edildikdə. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasının müddəti intizam xarakterli hərbi hissədə saxlama cəzanın müddətinə günə- gün hesablanır.

Maddə 55. Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə məhkumun koloniya-məntəqəyə, ümumi ciddi və xüsusi recimli islah koloniyasına və ya həbsxanaya yerləşdirilməsi yolu ilə onun cəmiyyətdən təcrid olunmasından ibarətdir. Azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum şəxslər ümumi və ya möhkəm recimli tərbiyə koloniyalarında yerləşdirirlər.

Azadlıqdan məhrum etmə dedikdə məhkumu məhkəmə hökümündə göstərilən qaydada məhkum etməkdən ibarət olan cəza növüdür.

Azadlıqdan məhrum etmə əsas cəza növü kimi nisbətən yüksək sosial təhlükəli olan cinayətlərə görə tətbiq edilir. Bu cəza növü tətbiq edilərkən cinayətin xarakteri, təhlükəlilik dərəcəsi və cinayətlilik dərəcəsi və cinayətkarın şəxsiyyəti nəzərə alınır. Məhkumun islah edilməsi üçün onun cəmiyyətdən təcrid edilməsi zəruri sayılır. Azadlıqdan məhrum etmə məhkumun hüquqlarını xeyli məhdudlaşdırır məhkum cəmiyyətdən təcrid edilir. Azad yerdəyişmə və peşə fəaliyyətinin növünü seçmək hüququnu itirir. Onun asudə vaxtı üzərində müstəqil

sərəncam vermək, qohumlara, yaxın olan adamlarla ünsiyyətə girmək imkanları və s. məhdudlaşır.

Azadlıqdan məhrum edilənlərə islah-əmək təsir tədbirləri ilə təsir edilir, müəyyən recmlərdə saxlanılır, ictimai faydalı əməyə edilirlər, zəruri hallarda onlara peşə və ümumtəhsil təlimi verilir, onlarla müntəzəm tərbiyə işləri aparırlar.

Müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası üç aydan on beş itədək müddətə müəyyən edilir.

İctimai işlər, islah işləri və ya azadlığın məhdulaşdırılması azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edildikdə, azadlıqdan məhrum etmə üç aydan az müddətə də təyin oluna bilər.

Cinayətlərin məcmusu üzrə cəza təyin edilərkən azadlıqdan məhrum etmə müddətinin qismən və ya tamamilə toplandığı hallarda. Azadlıqdan məhrum etmənin yuxarı həddi on beş ildən, hökümlərin məcmuyu üzrə isə iyirmi ildən artıq ola bilməz.

Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə əsasən azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum olunmuş şəxslər üçün cəzaçəkmə müəssisəsinin növü konkret olaraq müəyyən edilmişdir. Belə ki, azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın aşağıdakı cəza çəkmə müəssisələrində çəkilməsi müəyyən edilir:

Ehtiyatsızlıqla törədilmiş cinayətlərə görə beş ildən artıq olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün-məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrində çəkməklə tətbiq edilir. Qəsdən törədilmiş böyük ictimai təhlükə törətməyən, az və ağır cinayətlərə görə iki dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün, habelə ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlərə görə beş ildən artıq müddətə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslərə üçün ümumi recimli cəzaçəkmə müəssisələrində cəzalarını çəkirlər.

Xüsusilə ağır cinayətlər törətməyə görə ilk dəfə azadlıqdan məhrum etməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün, habelə cinayətlərin residivi zamanı, yəni əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş şəxslər üçün və

cinayətlərin xüsusi təhlükəli residivi zamanı qadınlar üçün–ciddi reyimli cəzaçəkmə müəssisələrində cəzalarını çəkməklə tətbiq edilir.

Cinayətlərin xüsusi təhlükəli residivi zamanı və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəza növü müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəza növü ilə əvəz edildikdə – xüsusi recimli cəzaçəkmə tətbiq edilir.

Ömürlük azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün isə həbsxanalarda cəzalarını çəkməklə tətbiq edilir.

Xüsusilə ağır cinayətləri törətməyə məhkum olunmuş şəxslər üçün, habelə cinayətlərin xüsusi təhlükəli residivi zamanı cəzanın bir hissəsinin həbsxanada çəkilməsi müəyyən edilə bilər.

Cəzaçəkmə müəssisəsinin növü Azərbaycan Respublikasının Cinayət qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş maddələrə uyğun olaraq məhkəmənin hökmü ilə müəyyən edilir.

Cəzaçəkmə müəssisəsinin növü yalnız aşağıdakı hallarda dəyişdirilə bilər.

-cinayətə görə təyin edilmiş cəza daha yüngül və ya cəza ilə əvəz edildikdə;

-qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qayda da məhkəmə hökmünün icrası zamanı.

Deməli, bizə aydın oldu ki, Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə uyğun olaraq azadlıqdan məhrum etmə məhkumluq koloniya məntəqələrə və ya ümumi, məhkəmə, ciddi və xüsusi recimli kəlloniyalara, yaxud həbsxanaya göndərilməsi yolu ilə cəmiyyətdən təcrid edilməsini nəzərdə tutur. Xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanda on səkkiz yaşına çatmamış şəxslər ümumi və ya məhkəmə recimli tərbiyə –əmək koloniyalarında yerləşdirilir. Cəzanın bu növü, törədilən cinayətin ağırlığı və müqəssirin şəxsiyyətindən çıxış edərək, cəzanın məqsədlərinə nail olmaq üçün (xüsusilə məhkumun islah olunması üçün) onun cəmiyyətdən təcrid edilməsinin zəruri olduğu hallarda təyin edilir.

Ümumiyyətlə, azadlıqdan məhrum etmə cinayət hüququna məlum olan ən sərt cəzalardan biridir. Buna görə həmin cəzadan yalnız digər cəza növlərinin

tətbiqi yolu ilə məhkumun islah edilməsinə və cəzanın digər məqsədlərinə nail olmadıqda istifadə olunmalıdır. Çünki Respublikanın əsas qanuna və cinayət məəcəlləsinin və cinayət məsuliyyətinin prinsiplərinə əsaslanmaqla bu cəza növündən daha az istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. Eynilə, azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanın ağırlıq dərəcəsi əsasən məhkumların bu növ cəzanı çəkdikləri islah müəssisələrin növü ilə müəyyən olunur. Eynilə islah müəssisəsinin növü də öz növbəsində məhkumun törətdiyi cinayətin ağırlığı, müqəssirin şəxsiyyətini səciyyələndirən göstəricilərdən asılı olur, Azadlıqdan məhrum edilməyə məhkum olunmuş və höküm çıxarılarəkən on səkkiz yaşına çatmamış şəxslər cinayət məəcəlləsinin maddələrinə müvafiq olaraq, ümumi və ya ciddi recmli koloniyalarda saxlanılır.

Maddə 57. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə Azadlıqdan məhrum etmənin bu növü Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzasının ləğv edilməsilə əlaqədar cinayət qanuna daxil edilmişdir. Mövcud cinayət qanunvericiliyinə əsasən ömürlük azadlıqdan məhrum etmə yalnız sülh və bəşəriyyət əleyhinə, mübarizə cinayətləri ilə əlaqədar, şəxsiyyət və dövlət hakimiyyəti əleyhinə törədilmiş xüsusilə ağır cinayətlərə görə müəyyən edilir.

Ölüm cəzasının ləğv edilməsi ilə əlaqədar Respublika Prezidenti 3 fevral 1998-ci il tarixdə Respublikanın Milli Məclisinə müraciət etmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzasının ləğv olunması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Cinayət, Cinayət-Prosessual və cəzaların icrası məəcəllələrinə dəyişiklər və əlavələr edilməsi haqqında 1998–ci il fevral tarixli qanun qəbul etmişdir. Bu qanunla ömürlük azadlıqdan məhrum etmə müstəqil cəza növü kimi cəzanın sistemləri daxil edilmişdir.

Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ancaq əsas cəza növü tətbiq edilir.

Eynilə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə müddətli azadlıqdan məhrum etmədən bir sıra cəhətlərinə görə fərqlənir. Əvvəla, adından göründüyü kimi, müddətli azadlıqdan məhrum etmədən fərqli olaraq ömürlük azadlıqdan məhrum etmə müddətlə bağlı deyildir.

Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə qadınlarına, cinayət törədərkən on səkkiz yaşы tamam olmamış şəxslərə, habelə hökm çıxarılanadək altmış beş yaşına çıtmış kişilərə təyin edilir.

Məhkəmə, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkən məhkumun azadlıqdan məhrum etmənin ən azı iyirmi beş ilini həqiqətən çəkdiyini, həmçinin onun bu cəzanı çəkdiyi müddətə qəsdən cinayət törətmədiyini nəzərə alaraq və maksimum həmin cəzanı çəkməsinə daha lüzüm olmadığı qənaətinə gələrsə, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəza növünü müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edə və ya onu bu cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edə bilər.

Müddətli azadlıqdan məhrum etmə cəzasından fərqli olaraq ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası bütün cəza müddətindən həbsxanada saxlanılmaqla təyin olunur. Belə məhkumlar ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzanı başqa məhkumlardan ayrı-xüsusi recimli islah əmək koloniyalarında çəkirlər. Qeyd edilən məhkumların əmək fəaliyyəti kameralarda təşkil edilir.

Müddətli azadlıqdan məhrum edilən məhkumlar qanunla müəyyən edilən əsaslarla cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə institutuna əsasən cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilə bilər.

Qüvvədə olan cinayət qanuna əsasən ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası əvf qaydasında on beş ildən artıq, lakin iyirmi ildən çox olmayan müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə əvəz edilə bilər.

Bir sözlə azadlıqdan məhrum etmə cəzası ancaq CM-nin xüsusi hissəsini maddələrin sanksiyalarında nəzərdə tutulan hallarda tətbiq edilə bilər.

NƏTİCƏ

Cəza üçün xarakterik olan aşağıdakı əlamətləri fərqləndirmək olar:

- cəza cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxs barəsində tətbiq edilir;
- cəza dövlət adından məhkəmənin hökmü ilə tətbiq edilir;
- cəza məhkumluq yaradır;
- cəza dövlət məcburiyyət tədbiridir.

-sosial ədaləti bərqərar etmək;

-məhkumu islah etmək;

-məhkum tərəfindən, həm də başqa şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq.

Cəzanın ümumi və xüsusi xəbərdarlıq növləri fərqləndirilir:

Xüsusi xəbərdarlıq–məhkumun özünə qarşı yönəldilir və ona təsir etməklə, yenidən cinayət törədilməsinin qarşısı alınır.

Ümumi xəbərdarlıq–konkret şəxsə, yəni cinayətkara cəza təyin etməklə cəmiyyətin cinayətə meyilli üzvlərinə təsir göstərməklə, onları cinayətdən çəkəndirməyi nəzərdə tutur.

Cəzanın sistemi dedikdə isə–yəni bir-biriylə qarışıqlı əlaqədə olan, müəyyən funksiyaya malik, ağırlığına görə qanunla müəyyən edilən qaydada düzülmiş cəza növlərinin qəti siyahısı başa düşülür.

Cəzanın sistemi və bu sistemə daxil olan hər bir cəza növü sosial zərurətin tələblərindən doğur. Sosial şəraitin dəyişməsi yeni cəza növlərinin müəyyən edilməsinə, əvvəllər uğurla tətbiq edilən bu və ya digər cəza növündən ləğv edilməsinə, yaxud da onun məzmununun dəyişdirilməsinə əsas ola bilər. Eyni

zamanda dövlət məcburiyyətinin kəskin forması olmaqla cəza və onun sistemi həm də müəyyən sabitliyə malik olmalıdır.

Cəzanın sistemi anlayışı bir sıra mühüm əlamətlərlə xarakterizə olunur və cəza növlərinin tətbiqində bu əlamətlər mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Cəza növləri tətbiqi qaydasına görə əsas, və əlavə cəza növlərinə ayrılır.

Beləliklə, «Cəzanın anlayışı, məqsədi və növləri» mövzusunda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, cəzanın məqsədinə nail olmaq üçün yalnız təsirli şəxsə cəza təyin etməklə deyil, eyni zamanda cinayət məsuliyyətindən azad etməklə də nail olmaq olar. Bu da cinayət qanununun qarşısında duran vəzifələrin həllini təmin edir. Deməli, cəza təyinində, cəzanın növlərinin seçilməsində əsas məqsəd onun ağırlığı deyil məsuliyyətin labütlüyü prinsipi əsas qəbul edilməlidir.